

О.М. Вишневська

О.М. Зуб

Економічна безпека

Курс лекцій

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О.М. Вишневська

О.М. Зуб

Економічна безпека

Курс лекцій

МИКОЛАЇВ

2015

УДК 658:005.922.1:33

ББК 65.29-983*65

В 55

Авторський колектив:

О.М. Вишневська

О.М. Зуб

Рекомендовано до друку рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від 20 січня 2015 р., протокол № 5.

Рецензенти:

Т.В. Стройко - д-р екон. наук, професор, завідувач кафедру міжнародної економіки Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

В.М. Колесник - канд. екон. наук, доцент кафедри менеджменту організації та права Миколаївського національного аграрного університету.

Вишневська О.М.

В 55 Економічна безпека: конспект лекцій / О.М. Вишневська, О.М. Зуб. — Миколаїв : МНАУ, 2015. — 88 с.

Конспект лекцій містить основні поняття екологічної безпеки та її складових, взаємопов'язаних явищ та процесів на різних рівнях управління, від локального, до державного та геоекономічного. Призначений для проведення занять та самостійної роботи студентів.

УДК 658:005.922.1:33
ББК 65.29-983*65

© Миколаївський національний аграрний університет, 2015

© Вишневська О.М., Бобровська Н.В., Саваріна І.П., 2015

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Модуль 1. Економічна безпека у структурі національної безпеки держави.....	7
Тема 1. Організаційно-правові засади економічної безпеки	7
Тема 2. Сучасна економічна злочинність та заходи її попередження.....	29
Тема 3. Правові та організаційні засади міжнародної і інформаційної безпеки держави.....	55
Список використаних джерел.....	87

ПЕРЕДМОВА

Подальший розвиток економічної політики щодо забезпечення національної безпеки передбачає застосування різноманітних форм та інструментів державного регулювання, впровадження нових методів організації праці та виробництва та вдосконалення на цій основі організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки всієї життєдіяльності держави. Представляючи собою систему, що визначає порядок і принципи здійснення економічної діяльності, такий механізм дозволяє раціонально вести організацію виробництва, забезпечувати до певної міри його відповідність стану і складності економічного середовища та об'єктів, орієнтувати трудові колективи на отримання соціально-економічного ефекту і охоплювати весь цикл управління: від прогнозування потреб, формування цілей, обґрунтування засобів і умов їх досягнення до контролю за реалізацією, оцінки отриманих результатів та забезпечення економічної безпеки.

На всіх рівнях і щаблях господарювання, особливо за умов поглиблення ринкових відносин, держава прагне реалізувати різноманітні функції економічних відносин із суб'єктами господарювання, іншими формуваннями та структурами. По-перше, держава встановлює організаційно-правові «правила гри» на ринку і впливає на становище та умови функціонування підприємств. По-друге, з його боку формується механізм економічного регулювання, підтримки та стимулювання суб'єктів господарювання зі спеціалізованою регіонально орієнтованою діяльністю. По-третє, держава виступає як власник майна, поряд з іншими суб'єктами, функціонує на ринку. По-четверте, реалізуючи ці напрямки діяльності, держава забезпечує економічну безпеку країни в контексті програми соціально-економічного розвитку держави.

Сучасна схема функціонування організаційно-економічного механізму щодо забезпечення національної безпеки характеризується наявністю в

ньому специфічних елементів і значним посиленням взаємозв'язку його основних підсистем і складових, що дозволяє йому будувати і здійснювати економічні відносини на основі спільних довгострокових цілей розвитку країни, і в рамках цієї стратегії виробляти шляхи і засоби їх досягнення. Оновлення її змісту в умовах поглиблення ринкових відносин має враховувати принципове методологічне положення, яке полягає в тому, що сам по собі перехід до ринкової економіки не самоціль, і дозвіл цього завдання повинно служити головним чином досягненню економічної свободи і стійкості, високої соціальної значущості досягнутих результатів та забезпечення економічної безпеки.

Такий підхід при формуванні сучасного організаційно-економічного механізму щодо забезпечення економічної безпеки має зростаюче значення тому, що стимульований кінцевий результат повинен обов'язково враховувати темпи та перспективи впровадження науково-технічного прогресу, забезпечувати покриття всіх витрат і відтворення основних фондів за рахунок виручки від реалізації готової продукції. Тому вдосконалення організаційно-економічного механізму щодо забезпечення економічної безпеки нерозривно пов'язане з його конкурентоспроможною, інвестиційною діяльністю, розвитком форм самоврядування, розширенням економічних зв'язків через партнерські відносини, теоретичні та практичні питання перебудови розподільчих відносин.

Поряд з елементами та механізмами, складовими внутрішню структуру економіки країни, важливе значення в їх розвитку грають міжрегіональні економічні зв'язки, на основі яких відбувається формування відповідної системи взаємодіючих суб'єктів господарювання. У свою чергу, світова економіка - це також система відносин взаємодіючих економік різних рівнів.

За умов поглиблення ринкових відносин вирішення цих питань дуже актуальні як в теоретичному, так і практичному плані ще й тому, що в сучасній економічній науці, яка багато в чому носить філософський характер на увазі своєї внутрішньої суперечливості, досліджуються процеси, які

відбуваються на різних рівнях, від мікро- до макроекономічних та глобалізаційних.

Глобалізаційні процеси характеризують не лише взаємодію складових світової господарської системи з природно-біологічним середовищем, але і відображає цілісність у соціально-природних аспектах розвитку. Глобалізаційні процеси активізують посилення економічних взаємозалежностей і взаємозв'язків, створення економічних відносин, які забезпечують розвиток окремих господарюючих систем у поєднанні інтересів суспільства і природи. Кількісні й якісні характеристики глобальної економіки проявляються через різноманітність типів економічної діяльності, перехід супроводжується рухом від структурних утворень до не структурних, що визначає фундаментальне підґрунтя розвитку на підставі позасистемної інтеграції на різних рівнях гео економічного простору, від виробничого і фінансового, до економічного і екологічного.

МОДУЛЬ 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА У СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

ТЕМА 1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1. Економічна безпека держави: історичні аспекти та організаційно-правові основи становлення і розвитку в Україні.
2. Економічна безпека як багаторівнева система: суть та складові.
3. Категоріальний апарат економічної безпеки та її базові елементи: економічні інтереси, загрози економічній безпеці, критерії та індикатори економічної безпеки.

1. Економічна безпека держави: історичні аспекти та організаційно-правові основи становлення і розвитку в Україні.

Проблема економічної безпеки знайшла своє практичне втілення у політиці президента США Ф.Рузвельта в період після економічної кризи 1929-1933 років. 29 червня 1934 року рішенням президента Ф.Рузвельта був створений федеральний Комітет з економічної безпеки, який очолив міністр праці Френсіс Перкінс.

Було розроблено “новий курс”, який продемонстрував відхід від класичної теорії і практики невтручання держави в економічне життя.

Нова економічна політика фактично ознаменувала переломний рубіж і перехід від принципу

“чим менше держави, тим краще” до принципу

“безпека суспільства – турбота держави”.

Етапи правового регламентування “економічної безпеки”:

1. 28.06.1996р. Конституція України. Запроваджено до нормативної лексики поняття “економічна безпека”. Визначено, що забезпечення економічної безпеки (поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України) є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу.

2. 16.01.1997р. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. Зазначено, що самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Визначено сутність поняття “національна безпека”, основні об’єкти національної безпеки та принципи її забезпечення; окреслено сутність та пріоритетні національні інтереси України, визначено основні загрози національній безпеці України, в т.ч., в економічній сфері; окреслено основні напрями державної політики національної безпеки України.

3. 05.03.1998р. Закон України “Про Раду національної безпеки і оборони України”. Визначено правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції.

4. 19.06.2003р. Закон України “Про основи національної безпеки України”. Визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Подано визначення термінів: „національна безпека”, „національні інтереси”, „загрози національній безпеці”; визначено правову основу національної безпеки, об’єкти національної безпеки, суб’єкти, їх функції та принципи забезпечення національної безпеки; окреслено пріоритетні національні інтереси та загрози національним інтересам і національній безпеці України; визначено основні напрями державної політики з питань національної безпеки.

5. 12.02.2007р. Стратегія національної безпеки України. Зазначено, що подальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах та цілях, які мають відповідати викликам і загрозам ХХІ століття, її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки. Визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; конкретизовано засади політики держави у сфері національної безпеки, у тому числі щодо забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки.

6. 02.03.2007р. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Визначено специфічний понятійний апарат з використанням невластивих класичній економічній науці термінів: економічна безпека, загрози економічній безпеці, критерії економічної безпеки, індикатори економічної безпеки, оптимальні значення індикаторів, порогові значення індикаторів, граничні значення індикаторів, макроекономічна безпека, фінансова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека, боргова безпека, безпека страхового ринку, безпека фондового ринку, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційна безпека, соціальна безпека, екологічна безпека. Окреслено підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки.

Проблематика безпеки займає статус найвищого пріоритету у державній політиці, поняття економічної безпеки набуває виняткового значення як аргумент прийняття політичних рішень.

Основна мета економічної політики полягає у задоволенні інтересів політичних суб'єктів у суспільстві через певні зміни в економічній сфері.

Наука про економічну безпеку забезпечує формування відповідної політики щодо забезпечення економічної безпеки держави.

Гарантування економічної безпеки держави і формування ефективних механізмів управління нею є одним із пріоритетних завдань в умовах всеохоплюючого впливу глобалізації на національну економіку.

Аналіз економічної ситуації свідчить, що найбільш масштабну систему викликів економічній безпеці України формують саме глобалізаційні процеси.

Зокрема, це: розширення та диверсифікація світового ринку при низькій готовності національної економічної системи до адаптації під нові вимоги світогосподарського простору, посилення глобальної конкуренції на тлі невисокого рівня конкурентоспроможності вітчизняного ринку, переорієнтація світового господарства у напрямі інноваційності з одночасною орієнтацією державного регулювання на недосконалі методи управління національним господарським комплексом.

Врахування аспекту глобалізаційних вимірів у формуванні економічної безпеки держави дає змогу визначити ключові фактори сталого розвитку національної економіки.

Економічна безпека та глобалізація економіки перебувають у стійкій взаємодії, тому її загальнонаціональний рівень визначається ступенем розвитку світогосподарських систем, а процес гарантування економічної безпеки держави повинен реалізовуватися на основі врахування і дотримання міжнародної системи безпеки економіки.

Категорію економічної безпеки розуміють як стан економічного розвитку держави, що характеризується ефективним та раціональним використанням економічного потенціалу, здатністю до саморозвитку і самовідтворення, високою конкурентоспроможністю, системою мінімізації дестабілізуючих впливів світогосподарського простору, стабільністю взаємозв'язків між державними та міжнародними елементами глобальної економічної системи, що сприяє сталому розвитку національної економіки держави, яка інтегрується у світові економічні структури.

Основним напрямом підтримання належного стану безпеки є формування цілісної системної динаміки, реалізація якої сприятиме досягненню позитивного стану функціонування соціально-економічних систем як на державному так і міжнародному рівні. Досліджувана категорія

включає набір компонентів, кожний з яких характеризує її окремі аспекти. Поняття економічної безпеки передбачає наступне: *високий рівень самодостатності економіки* – забезпечення її природними, фінансовими, інвестиційними, інноваційними та соціальними ресурсами на достатньому рівні; *економічну самостійність*, яка в першу чергу повинна проявлятися у можливості здійснення контролю над власними ресурсами, спроможності залучати й утримувати міжнародний капітал на власній території та найбільш повному використанні конкурентних переваг у міжнародному середовищі; *стабільність і стійкість економіки*, тобто надійність усіх елементів економічної системи як у цілому, так і окремих її компонентів, створення гарантій підприємницької діяльності, стримування впливу дестабілізуючих факторів; *здатність до розвитку на основі інноваційних стратегій* – здійснення постійної модернізації виробництва, ефективної інвестиційної та інноваційної політики в глобалізаційному вимірі.

Проблематика безпеки займає статус найвищого пріоритету у державній політиці, поняття економічної безпеки набуває виняткового значення як аргумент прийняття політичних рішень.

Основна мета економічної політики полягає у задоволенні інтересів політичних суб'єктів у суспільстві через певні зміни в економічній сфері.

Наука про економічну безпеку забезпечує формування відповідної політики щодо забезпечення економічної безпеки держави.

2. Економічна безпека як багаторівнева система: суть та складові.

Термін „економічна безпека” почав використовуватися у працях вітчизняних економістів лише на початку 90-х років минулого століття. Проте за цей порівняно короткий проміжок часу напрацьовано специфічний категоріальний апарат з використанням невластивих класичній економічній науці термінів (загроза, індикатор безпеки, порогове значення), сформовано

відповідний йому методологічний інструментарій аналізу, що свідчить про створення окремої підгалузі економічних досліджень – науки, яка займається вивченням теоретико-методологічних засад забезпечення економічної безпеки держави і має назву “екосестейт”.

Термін “безпека” походить із грецької і означає “володіти ситуацією”. Поняття „економічна безпека” виводиться з поняття “національна безпека”.

Національна безпека розглядається як “захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам”. Визначено основні сфери національної безпеки, серед яких: зовнішньополітична, сфера державної безпеки, воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону України, внутрішньополітична сфера, економічна сфера, соціальна та гуманітарна сфера, екологічна сфера, інформаційна сфера.

Економічна безпека – це стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців.

Економічна безпека – це спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій.

Економічна безпека – це здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях.

Економічна безпека – це сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та сталість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення.

Економічна безпека – це спроможність держави самостійно виробляти й здійснювати власну економічну політику, а також визначати та реалізовувати власні національні інтереси.

Економічна безпека – це здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.

Економічна безпека є складним і багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву.

З позицій багатостороннього підходу визначення поняття економічна безпека нерозривно пов'язане з такими поняттями як:

“*інтереси*” (національні, державні, індивідуальні, корпоративні, суспільні)

“*стійкість*” (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи)

“*незалежність*” (економіки від зовнішніх ринків, вироблення національної економічної стратегії без зовнішнього впливу)

“*відтворення*” (зважаючи на те, що головним життєво важливим інтересом в економічній сфері для суб'єкта будь-якого рівня – від особи до держави – є відтворення свого існування).

Категорія економічна безпека є багатокомпонентним, мультикомпозиційним поняттям, тому її доцільно розглядати як суму окремих складових елементів, поєднання яких формує її загальний рівень. Відповідно на глобальному рівні її характеризують такі компоненти, як фінансова, інвестиційна, інноваційна і зовнішньоекономічна безпека.

За цими компонентами доцільно сформувати систему індикаторів, поєднання яких дає змогу здійснити комплексний аналіз економічної безпеки

України за її складовими, дослідити кількісні параметри і тенденції гарантування економічної безпеки в системі міжнародних зіставлень.

Економічна безпека – це не лише дієздатність самої держави, тобто її спроможність реалізовувати власні владні рішення, а й можливість для економічних суб'єктів різних рівнів діяти відповідно до своїх базових інтересів, проте в загальному руслі зміцнення економічної безпеки країни. Зазначений підхід може бути застосований як до економічного відтворення індивідуума, суб'єктів господарської діяльності різного роду (відтворення капіталу) і держави (економічна сторона відтворення держави як інституту – забезпечення економічної основи для стабільного виконання покладених на неї функцій), так і до суспільного відтворення як такого, яке є інтегральним показником і свого роду підґрунтям економічної безпеки країни, що узагальнює поняття економічної безпеки індивідуума, суб'єктів господарської діяльності і держави.

Координуюча і керівна роль у процесі забезпечення економічної безпеки країни має належати державі, дії якої у цьому разі входять у певне заперечення інтересів власної економічної безпеки.

Проте така суперечність об'єктивно зумовлена функцією держави як гаранта національних інтересів.

Дана методологія відкриває шлях до дослідження одного з найбільш фундаментальних чинників впливу на стан економічної безпеки країни – способу та ступеня узгодженості індивідуальних, корпоративних та національних інтересів.

Економічну безпеку необхідно розглядати як базову складову національної безпеки, її матеріальну основу і, разом з тим, як взаємозв'язану систему певних рівнів.

Стан національної безпеки держави залежить від життєздатності економіки, її ефективності, мобільності, конкурентоспроможності. Забезпечення економічної безпеки є виключною функцією держави.

Оцінку економічної безпеки не можна пов'язувати із впливом лише внутрішніх факторів, основними загрозами формування прийняттого рівня безпеки вважаються зовнішні загрози, до яких належать нерівномірність економічного розвитку міжнародного економічного простору, низький рівень конкурентоспроможності національної економіки тощо.

Пріоритетним є дослідження глобалізаційних аспектів гарантування економічної безпеки держави. Реалізація цього завдання дасть змогу визначити фактори формування позитивних або негативних явищ на державному та міжнародному рівні та систему відповідних заходів реагування.

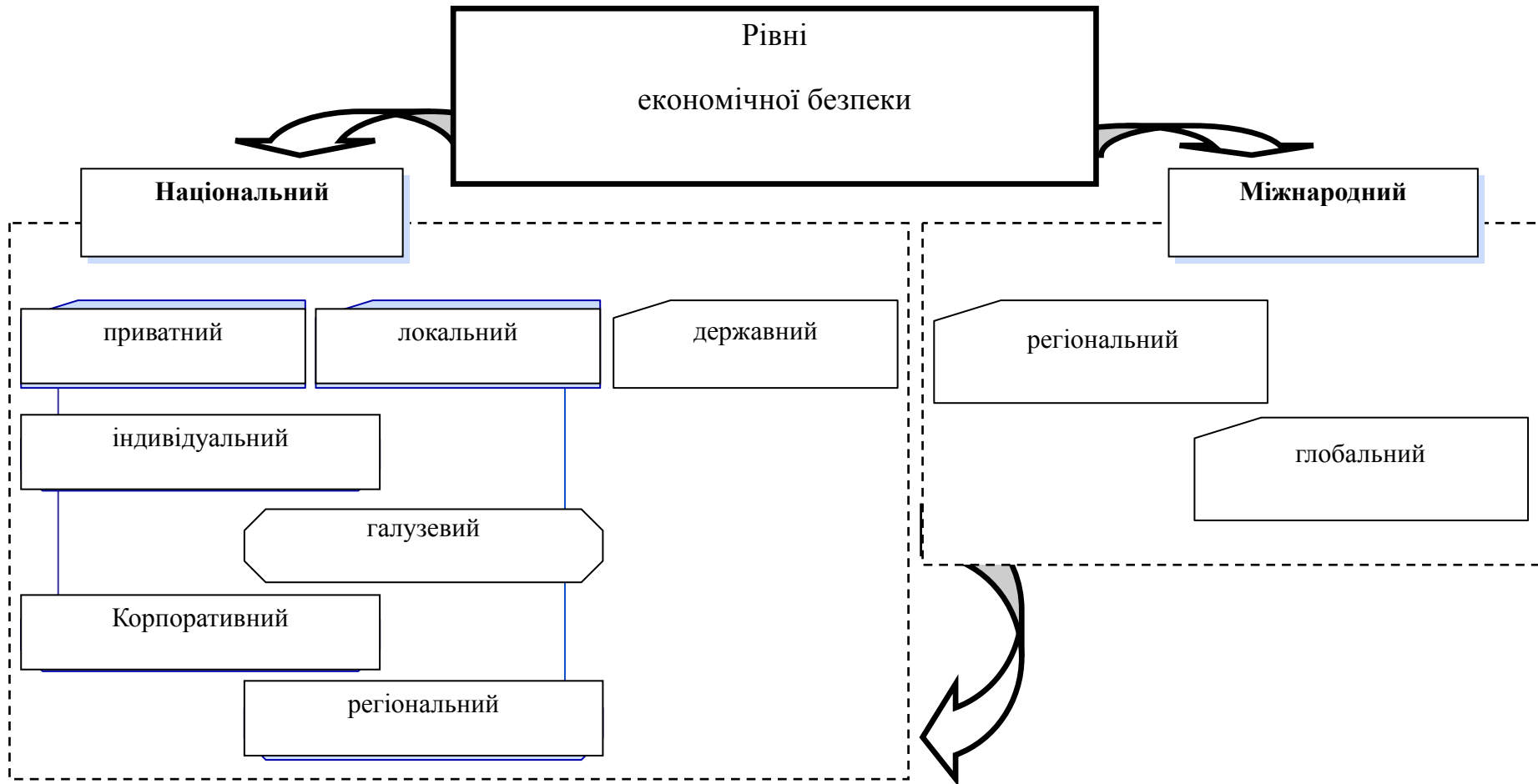

Рисунок 1 – Рівні економічної безпеки

3. Категоріальний апарат економічної безпеки та її базові елементи: економічні інтереси, загрози економічній безпеці, критерії та індикатори економічної безпеки

Об'єктами національної економічної безпеки є держава, суспільство, домогосподарство, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки та економічна система в цілому.

Одночасно держава є не тільки об'єктом, але й основним *суб'єктом економічної безпеки* і здійснює свої функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Разом з тим, це не виключає участі громадян та їх об'єднань у підтримці економічної безпеки. Більше того, такі дії мають всіляко заохочуватися державою. У Конституції України чітко зазначено, що забезпечення економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу. Однак активна участь громадянина в забезпеченні економічної безпеки неможлива без усвідомлення ним важливості цієї державної справи і прояву активної життєвої позиції.

Першочергове значення при створенні та забезпеченні системи економічної безпеки, як складової цілісної системи національної безпеки держави має визначення національних економічних інтересів. Адже саме від цього залежить вироблення ефективних засобів їх реалізації і захисту, а розробка концепції і стратегії забезпечення економічної безпеки завжди спирається на довгострокові національні економічні інтереси.

Національні економічні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні цінності, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує економічний суверенітет держави, її незалежність у розробці економічної політики та реалізації управлінських рішень, стійкість національної економіки, її відтворення та прогресивний розвиток.

Для проведення аналітичної та прогностичної діяльності відповідні державні органи повинні визначати національні економічні інтереси, досліджувати їх взаємодію, співвідношення пріоритетності тощо. Можна застосовувати класифікацію національних економічних інтересів (рисунок 2).

Розробка програми першочергових та довгострокових заходів щодо забезпечення економічної безпеки і практичні кроки у цьому напрямку мають спиратися на чітке розуміння загроз економічній безпеці.

Загрози економічній безпеці – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері (рисунок 3).

Для створення надійної системи забезпечення економічної безпеки держави потрібен ефективний механізм визначення загроз національним інтересам, що створюють безпосередню небезпеку економічній системі, порушуючи цим самим процес суспільного відтворення.

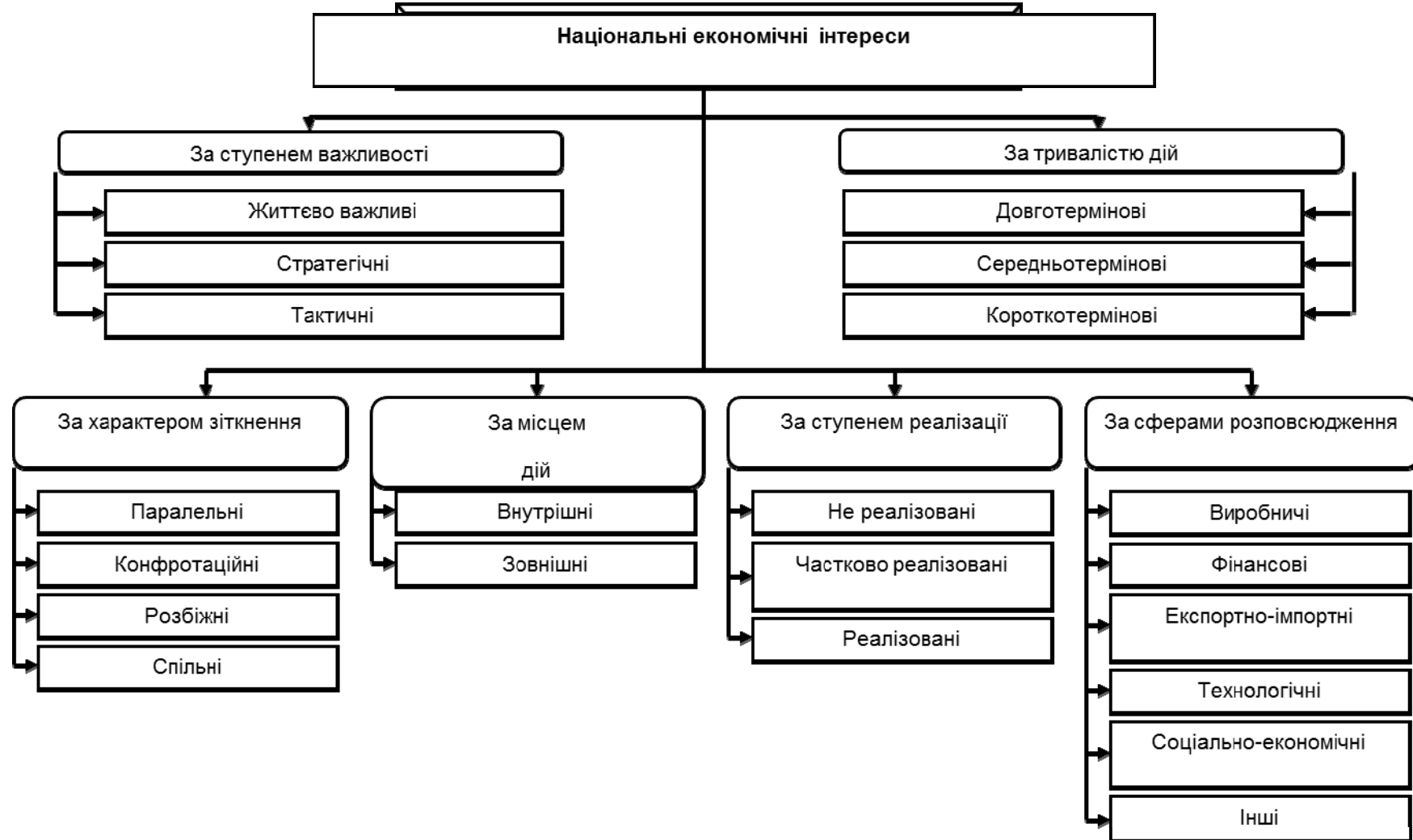

Рисунок 2 – Класифікація національних економічних інтересів

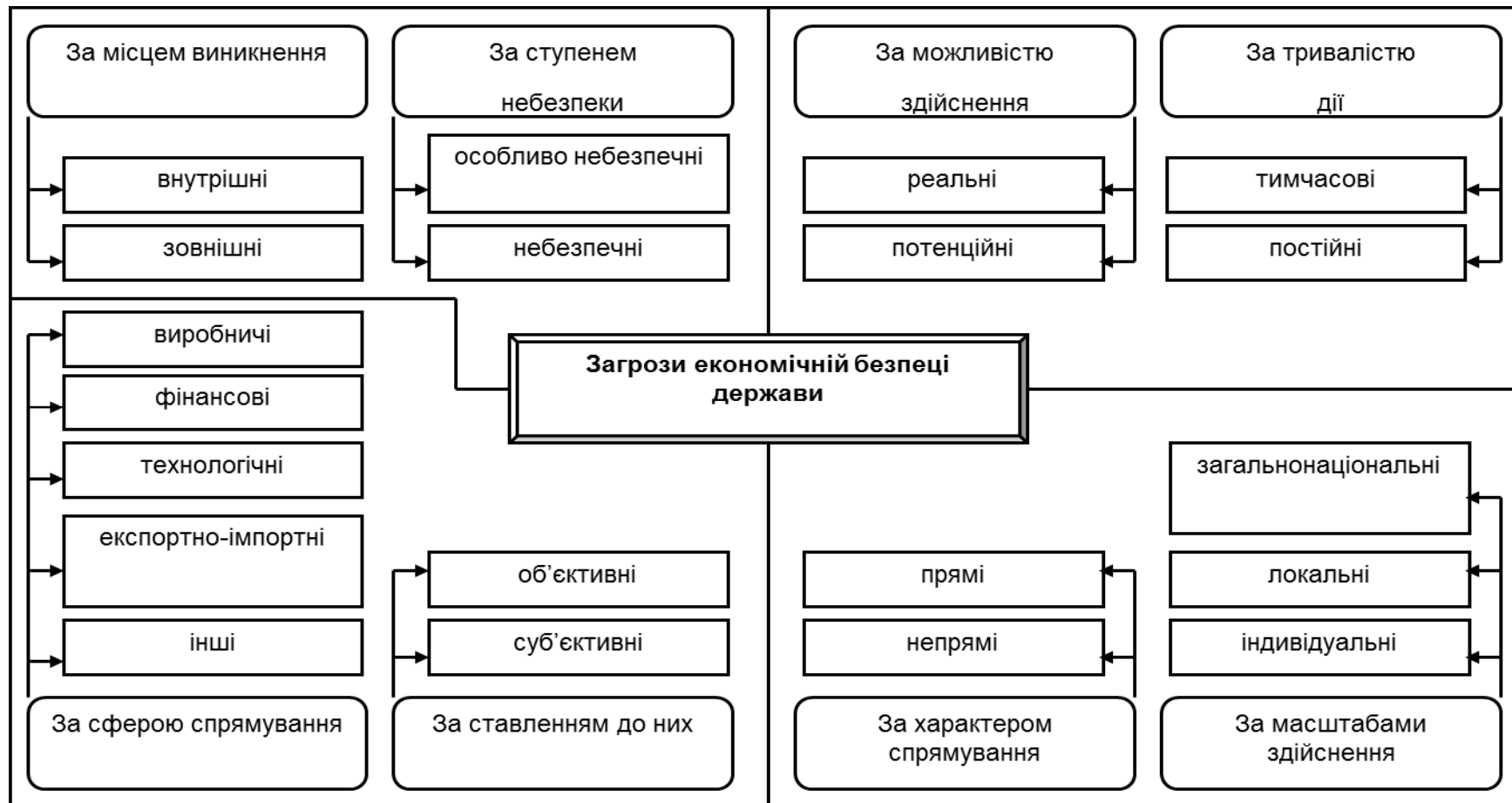

Рисунок 3 – Загрози економічній безпеці держави

Постійне ж відстеження і визначення основних загроз економічній безпеці значно полегшує її підтримання на належному рівні, а також дає можливість своєчасно розробляти і здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повної ліквідації. Не існує єдино прийнятого визначення поняття економічна безпека, так само не існує єдиного, постійно визначеного переліку загроз національним економічним інтересам. Загрози економічній безпеці видозмінюються в залежності від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти.

З метою прийняття державними органами обґрунтованих рішень необхідний моніторинг індикаторів (показників) економічної безпеки, який передбачає перш за все фактичне відстеження, аналіз і прогнозування найважливіших груп економічних показників.

Індикатори економічної безпеки – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері.

Особливу увагу слід зосередити на таких загальних індикаторах економічної безпеки:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- температура інфляції;
- дефіцит бюджету;
- рівень безробіття;
- економічне зростання;
- рівень та якість життя;
- енергетична залежність;
- інтегрованість у світову економіку;
- сальдо експорту-імпорту;
- стан демографічних процесів;
- державний внутрішній та зовнішній борги;
- рівень тінізації економіки.

Конкретизований перелік основних індикаторів оцінки економічної безпеки України наведений у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України.

Невід'ємною складовою визначення рівня економічної безпеки є не лише встановлення певного набору індикаторів економічної безпеки, але й їхніх порогових/граничних значень.

Порогові/граничні значення індикаторів економічної безпеки – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції та загрозливі процеси в економіці.

Наближення індикаторів економічної безпеки до їх гранично допустимої величини свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних, або порогових значень – про вступ суспільства в зону нестабільності і соціальних конфліктів, фактично про реальну загрозу економічній безпеці.

Економічну безпеку держави часто трактують як деякий стан, що задовольняє визначений набір порогових значень показників-індикаторів. Такий підхід має право на існування, оскільки він дозволяє зафіксувати деякий зріз економічної ситуації як основу для прийняття управлінських рішень.

Проте економічну безпеку доцільно розуміти ширше, як прогресуюче і динамічне явище, оскільки економіка не може розглядатися як щось статичне.

Якщо в державі спостерігається розвиток і економічне зростання, то економічна безпека зміцнюється і закріплюється, а її порогові значення зміщуються у бік вищих значень, або ж вводяться нові індикатори, що відображають новий рівень і новий якісний стан економічної системи.

Економічний спад і економічна криза супроводжуються, як правило, загрозами і небезпеками стабільності соціально-економічній ситуації і призводять до наближення показників до гранично допустимого рівня індикаторів безпеки.

Відповідно динамічність конкретних порогових величин індикаторів економічної безпеки породжує значні труднощі для їхнього визначення, відтак вони навряд чи можуть бути визначеними на певний тривалий термін, а тим більше, запозичені з досвіду інших країн. Тому розробка системи порогових значень індикаторів економічної безпеки – одне із найактуальніших і важливих завдань економічної науки.

Показники економічної безпеки регіонів України можна розрахувати на основі використання системи методів, кожний з яких визначає окремий аспект гарантування безпеки. Застосування економіко-математичних методів, які розроблено у відділі регіональних проблем національної безпеки Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, дає можливість розрахувати кількісні параметри (коефіцієнти) глобалізаційного виміру безпеки за її складовими.

Це, зокрема, модель періоду, що ґрунтується на залежності індексу економічної безпеки та індексів її складових у глобалізаційних вимірах: $IEB = f(IGBt, IShBt, IFBt, IGKt)$ для окремих періодів часу ($t = 2000, \dots, 2014$ pp.).

Ця модель ґрунтується на модифікованому підході, що разом з реальною (фактичною) інформацією включає також додаткову (умовну), яка кількісно відображає змістовні особливості процесів, що відбуваються з економічною безпекою в умовах розвитку глобалізації.

даних розвитку держави і ґрунтується на модифікованому стохастичному підході, що поєднується з оцінкою дії факторів безпеки з урахуванням не лише їх кількісної дії, але й притаманного їм змістовного впливу.

Модель розвитку складається із трьох компонент.

Першим є залежність $IEB = f(t)$, де стан безпеки пов'язується із фактором часу як певним цифровим індексом.

Другий компонент – залежності $IEB = f(IGB, t)$, $IEB = f(ISHB, t)$, $IEB = f(IFB, t)$,

$ІЕБ = f(ІГК, t)$, де стан безпеки послідовно пов'язується із відповідним змінним генетичним фактором безпеки і часу.

Третім компонентом моделі розвитку є параметрична модель безпеки, що досягається через пряме управління економічною безпекою з урахуванням глобалізаційних факторів.

Параметрична модель безпеки послідовно пов'язує всі чинники, що формують стан економічної безпеки держави в умовах глобалізації.

Нормалізація показників економічної безпеки передбачає таку систему її вимірів, за якою оптимальному значенню відповідає 1, що аналогічно 100%, а нижньою межею є 0 (відповідно 0%) – рівень небезпеки, відсутності безпеки, та передбачає поділ індикаторів економічної безпеки на стимулятори та дестимулятори.

До стимуляторів відносять показники, кількісне зростання яких обумовлює підвищення рівня економічної безпеки, до дестимуляторів – ті, збільшення яких негативно впливає на економічну безпеку.

Для виміру концентрації прямих іноземних інвестицій, як ключового індикатора рівня впливу глобалізації на економічну безпеку використовується індекс концентрації Херфіндала-Хіршмана.

Серед вимірів фінансової інтеграції доцільно виокремити кількісні показники фінансової глобалізації (volume-based indicators) і ті, що базуються на цінах фінансових ресурсів (price-based indicators).

Ефективність комбінованого застосування різних якісних та кількісних методів знайшла своє підтвердження на практиці. Проте стало очевидним, що великі проекти, присвячені вибору економічних пріоритетів в умовах глобалізації, вимагають нових підходів, які забезпечують отримання об'єктивних оцінок, заснованих на кількісному аналізі емпіричних даних – статистичних індикаторів, патентної статистики, бібліометричної інформації.

У зв'язку з цим зазнала змін ідея «трикутника Форсайт». У роботах американських вчених І. Майлс та Р. Поппера запропоновано додати до нього

ще одну вершину – доказовості і тим самим перетворити трикутник у ромб (Foresight Diamond) (рисунок 4).

Досвід розвинених країн свідчить, що не існує універсальної методики «Форсайт», вона не є статичною процедурою, а перебуває в постійному розвитку. Оскільки у Форсайті найбільше значення має процес, а не остаточний результат, то й відсутні чіткі показники його ефективності. Кожна країна адаптує цей підхід до своїх умов з урахуванням національних інтересів, використовуючи різні методики прогнозування майбутнього.

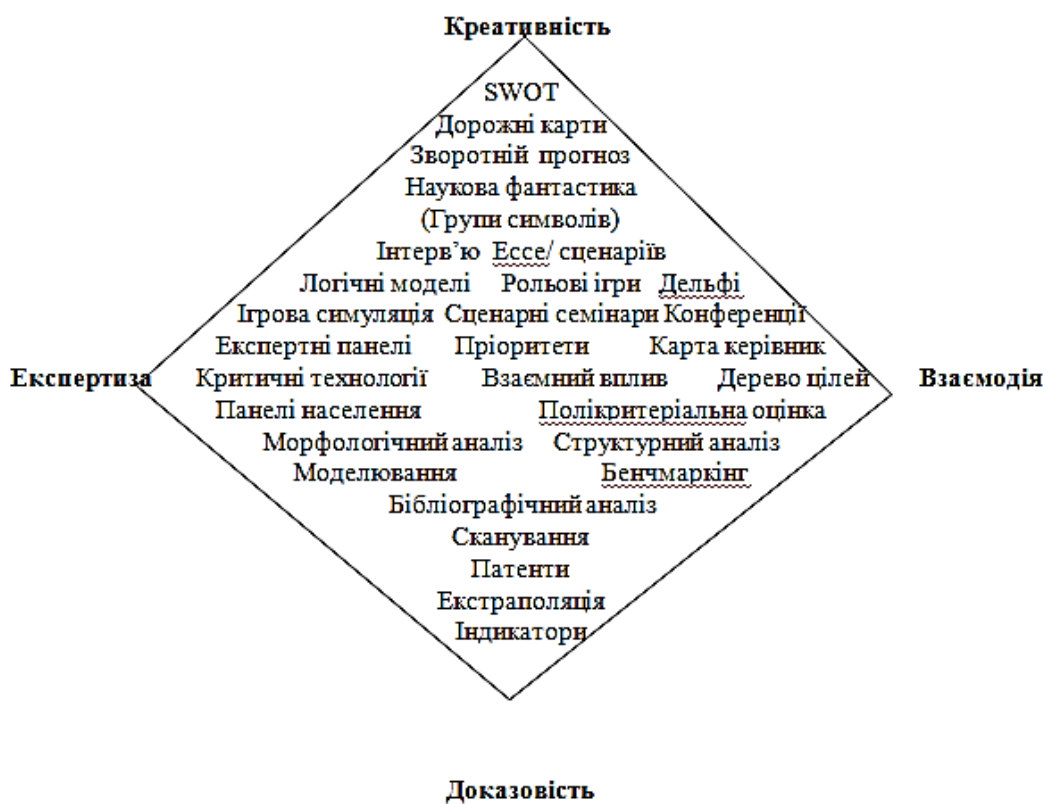

Рисунок 4 – Ромб Форсайта

Підґрунтя підвищення ефективності управління і стратегічна мета гарантування економічної безпеки в цілому полягають у створенні відповідних інституціональних та правових умов щодо сталого економічного розвитку держави, збереження економічного суверенітету, успішного протистояння впливу глобалізаційним викликам і загрозам на основі достатньої забезпеченості необхідними ресурсами.

Одним із пріоритетних інструментів підтримання і гарантування економічної безпеки держави в умовах глобалізації економіки повинна стати виважена фінансово-економічна політика, від особливостей реалізації якої залежать якісні зміни показників безпеки України в міжнародних вимірах.

Це прийняття закону України «Про економічну безпеку», розробка державної концепції економічної безпеки до 2020 року, адаптація міжнародних норм торгівлі, експортно-імпоротної політики до вітчизняного законодавства, фінансування наукоємних галузей з метою створення конкурентного на міжнародному ринку вітчизняного продукту.

З позиції економічної безпеки важливо оцінювати та прогнозувати вплив усіх очікуваних загроз і безпосередніх явищ на її стан, а головне – на локалізацію критичних точок, виявляти можливість їх різкого катастрофічного спаду і критичного порогу.

Метою діяльності організаційно-управлінських структур з гарантування економічної безпеки є підтримка належного функціонування державної і глобальної економічних систем, виявлення загроз і вжиття адекватних заходів щодо їх відвернення та нейтралізації, захист економічних інтересів різних рівнів, соціально-економічна спрямованість економіки.

Особливістю реалізації стратегічних завдань в умовах глобалізації економіки є висока динамічність глобалізаційних процесів. Тому проблемою реалізації системи стратегічних завдань (що складається зі стратегічного плану і завдань та відповідного контролінгу слабких сигналів – незначних змін у системі, природа яких невідома) є її інтеграція в економічні реалії міжнародного економічного простору.

У цій моделі вихідними положеннями для формування стратегічного плану є дія трьох компонентів:

- динаміка змін зовнішнього та внутрішнього середовища, що відображає спонтанну самоорганізацію системи, яка інтегрована у глобальний простір;

- динаміка управлінських підходів – зміна в моделях управління, обумовлена трансформацією власне економічних моделей, переходом від адміністративно-командної системи управління до ринкової, а пізніше – до глобального ринку;
- орієнтири розвитку суспільства в глобальному середовищі є стратегічними напрямками національного громадянського суспільства, інтегрованого в міжнародну спільноту.

Механізм державного регулювання економічної безпеки формує та організує її систему, в якій пріоритетними є національні економічні інтереси.

Він включає всі формотворчі елементи, засоби здійснення та інструменти впливу держави у сфері гарантування економічної безпеки в умовах глобалізації (рисунок 5).

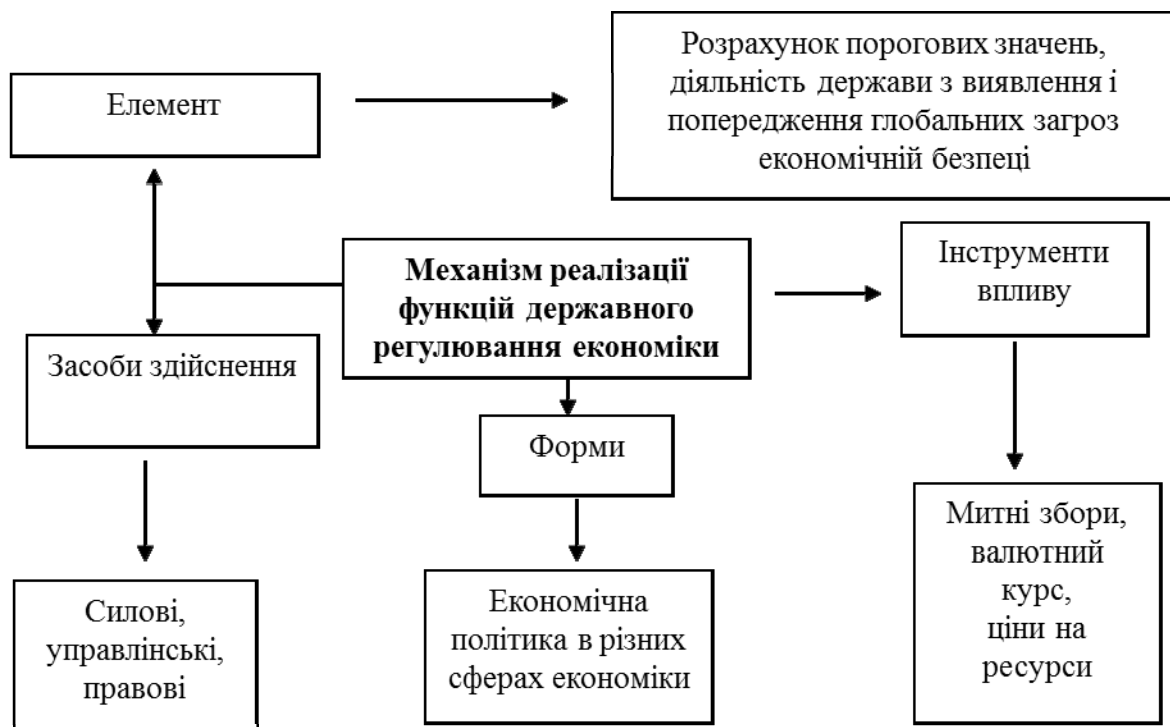

Рисунок 5 – Структура механізму реалізації державного регулювання економічної безпеки в умовах глобалізації

Принцип упровадження такого механізму полягає в його універсальності та всеохоплюючому значенні стосовно діяльності держави у сфері економічної безпеки. Механізм реалізації функцій держави у сфері

економічної безпеки може здійснюватися різними шляхами, які сьогодні видаються найбільш ефективними для досягнення відповідної мети

Відповідно до Конституції України, Закону України «Про основи національної безпеки України», Указу Президента України «Про оптимізацію системи органів виконавчої влади» та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють сферу економічної безпеки, основні функції з гарантування економічної безпеки України в умовах глобалізації економіки на державному рівні покладено на Раду національної безпеки та оборони України, Службу безпеки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство фінансів України, Державну фінансову інспекцію України та інші відомства, що діють у сфері безпеки економіки.

Система забезпечення економічної безпеки повинна функціонувати в таких режимах, як повсякденний, підвищеної готовності, глобального застосування. Використання кожного з цих режимів залежить від ступеня ризику кризових ситуацій в економіці та визначається на основі проведення моніторингових досліджень.

ТЕМА 2. СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

1. Тінізація економіки і корупційна діяльність.
2. Компаративний аналіз темпів поширення корупції у країнах світу.
3. Економетрична оцінка каузальних взаємозв'язків тінізації, корупції та безпеки.

1. Тінізація економіки і корупційна діяльність.

Масштаби і динаміка глобалізації зумовлюють негативні ефекти, серед яких інтенсифікація та поширення іллегальної („тіньової“) господарської діяльності. У вітчизняній та зарубіжній літературі є значне число термінів, що стосуються незаконної („іллегальної“) економічної діяльності.

Існують доволі ґрунтовні теоретичні дослідження тіньового сектора економіки, як у зарубіжній, так і у вітчизняній економічній літературі. На сьогодні використовуються різноманітні визначення легальної та нелегальної економіки, корупції, розглядаються основні чинники тінізації економічної

діяльності, особливості тінізації економіки України, визначаються основні напрями подолання цих негативних явищ у сучасних умовах.

Класифікаційні сектори тіньової економіки:

1. Офіційний – діяльність, що здійснюється відповідно до чинного законодавства
2. Необлікований – незаборонена законом діяльність, але здійснюється без належного документального оформлення
3. Неформальний – діяльність домогосподарств (нерегульована, «сіра»)
4. Кримінальний – діяльність, за яку передбачена кримінальна відповідальність («чорна», «підпільна», «таємна»)

Незважаючи на значну кількість досліджень передумов та наслідків тінізації (іллегалізації) економіки, недостатньо опрацьованими залишаються визначення чинників та факторів іллегалізації господарювання у різних групах країн, особливо у країнах з перехідними економічними системами.

У процесі еволюції досліджень, що поєднували розгляд економічних, правових, соціальних компонент тіньового сектора економіки були сформульовані групи методів дослідження незаконної економічної діяльності.

До основних з них віднесемо: обліково-статистичний; формально-правовий; кримінологічний та комплексний підходи.

Для оперативного моніторингу динаміки обсягів тіньового сектора економіки найпридатніший обліково-статистичний метод, який передбачає застосування непрямих методів оцінки з використанням даних офіційної статистики.

Незважаючи на існування багатьох методів аналізу незаконної господарської діяльності, ще не сформовано єдиного визначення поняття «тіньова економічна діяльність».

Тіньова економіка - сукупність нелегальних господарських дій, що суперечать чинному законодавству.

До тіньового сектора економіки доцільно віднести частку валового національного продукту, що не відображена в офіційній звітності.

Тіньова економіки - діяльність, спрямована на формування чи задоволення деструктивних потреб людини (споживання наркотичних засобів, замовні вбивства).

Такий підхід виводить за межі дослідження економічні типи злочинів, які не є загрозливими для здоров'я та життя людини, проте є чинниками зниження рівня економічної безпеки держави.

Тіньова економіка – це притулок для тих, для кого витрати на дотримання відповідного законодавства при здійсненні господарської діяльності перевищують вигоди від досягнення своєї мети.

Для точнішого окреслення сутнісних характеристик тіньового сектора економіки, доцільно розглядати окремі його компоненти або види:

неформальний сектор – діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб чи потреб членів своєї сім'ї; кримінальний сектор – виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотики, вибухові речовини, зброя, торгівля людьми і т. ін.);

іллегальний сектор – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення або реєстрації підприємств.

Неформальна економіка не становить загрози національній безпеці, якщо її частка складає не більше 10% загального обсягу ВВП.

У випадку якщо частка неформального сектора перевищує вказане значення, він трансформується в іллегальний сектор, який загрожує економічній безпеці держави.

Неформальну економіку, яку ще називають «економікою виживання», «економікою злиднів» або «моральною тіньовою економікою» можна вважати соціальним, а не суто економічним явищем, основною мотивацією якого є певна стратегія підвищення соціально-економічного рівня розвитку (індивіда, домогосподарства, окремої етнічної або соціальної групи).

Іллегальний сектор за сферою охоплення поділяємо на внутрішній, зовнішній та глобальний.

Внутрішній (регіональний, секторальний, галузевий) передбачає діяльність у межах національної економіки, зовнішній – поза її межами, а глобальний передбачає транснаціональний і мульти- національний сектори економіки.

Транснаціональний іллегальний сектор передбачає чітко визначені країни (чи окремі регіони) базування та розповсюдження незаконної діяльності, яка здійснює вплив на глобальну економіку.

Наприклад, до країн, що спеціалізуються на виробництві та розповсюдженні контрабандних тютюнових виробів, призначених для різних регіонів світу відносяться країни Східної Європи та Центральної і Латинської Америки.

До основних видів правопорушень глобальної злочинності відносяться:

міжнародні злочини спрямовані проти світової спільноти та безпеки людства (агресія, геноцид, апартеїд, насильницьке встановлення або збереження колоніального господарства, застосування зброї масового знищення, расизм, тероризм;

кримінальні злочини, що носять міжнародний характер – контрабанда, незаконне розповсюдження наркотичних засобів, нелегальна міграція, піратство, розповсюдження порнографії, торгівля людьми, друкування фальшивих грошей тощо;

злочини, пов'язані з нерезидентами – здійснені суб'єктами іншої держави або проти них.

Рекет (англ. racket від італ. ricatto — шантаж) — вимагання, яке зазвичай має форму організованої злочинності із застосуванням погроз, жорстокого насильства, взяття заручників.

В англійській мові слово racket означає будь-яку організовану злочинну діяльність, зокрема protection racket («кришування»), а також, наприклад, numbers racket (незаконну лотерею).

Збираючи данину, злочинна організація зазвичай гарантує підприємцям захист від вимогань із боку інших злочинних груп або злочинців-одинаків. Щоб гарантувати стабільну плату, рекетири прагнуть брати на себе роль верховного арбітра у спірних ситуаціях, пов'язаних з майновими спорами між своїми клієнтами (боргові зобов'язання, виконання контрактних угод).

Рейдерство — вилучення майна на нібито законних підставах, в основі виникнення яких лежать прогалини в законі або системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо).

Рейдерство «по-українськи» здебільшого полягає у набутті сумнівними шляхами тимчасового права розпоряджатися активами та якнайшвидшим продажем цих активів пов'язаним із рейдером особам, із наступними перепродаваннями вилучених активів між пов'язаними особами, маючи на меті завадити (унеможливити) їхньому поверненню законним власникам.

В Україні для боротьби з рейдерством створена Міжвідомча комісія з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, що діє при Кабінеті Міністрів України.

Економічна компонента глобальної злочинності найбільше стосується злочинів, що носять міжнародний характер.

Один з найбільш загрозливих видів злочинності для іллегального сектора глобальної економіки — це різного роду контрабанді потоки дозволених для виробництва та продажу товарів без належного документального оформлення. Найбільших масштабів набуває контрабанда паливно-мастильних матеріалів та тютюнових виробів.

До інших найбільш розповсюджених видів транснаціональної злочинності особливо загрозливими для економічної безпеки є: відмивання коштів; крадіжки національно-культурних цінностей, інтелектуальної власності; торгівля забороненими товарами; шахрайство із страхуванням; комп'ютерна злочинність; екологічна злочинність; псевдобанкрутство;

проникнення в легальний сектор економіки суб'єктів організованих злочинних угруповань; поширення корупції на міжнародному рівні.

Як тільки тіньова економічна діяльність набуває організованого характеру, у тому числі міжнародного, а нагромадження тіньових капіталів спричиняє необхідність їх інфільтрації в офіційний сектор економіки з метою мінімізації ризику виявлення цих капіталів правоохоронними та іншими контролюючими органами виникає своєрідний тіньовий економічний цикл, який передбачає генерування та використання тіньового доходу, одержаного в результаті кримінальної та іллегальної економічної діяльності.

Якщо обсяги тіньового доходу досягають істотних значень, то виникає потреба їх залучення до офіційного сектора з метою приховування тіньового походження. Цей процес відбувається за рахунок легалізації коштів, тобто здійснення фінансових операцій, спрямованих на набуття злочинно отриманими коштами вигляду легальних активів.

Використання легалізованих коштів відбувається у трьох напрямках:

на особисте споживання;

у вигляді тіньових інвестицій (тобто використання легалізованих коштів, одержаних злочинним шляхом для поновлення, розширення тіньової господарської діяльності);

інфільтрація у законний бізнес (прямі і портфельні інвестиції у легальний сектор економіки).

В Україні, зважаючи на істотну політичну та економічну нестабільність, тіньові кошти переважно використовуються на особисте споживання. Тому не варто сподіватися навіть на короткостроковий позитивний вплив тіньового капіталу (як захисної реакції) на розвиток підприємницької діяльності в умовах недостатньої ефективності діяльності державних інституцій.

Існують різноманітні підходи до окреслення головних передумов поширення тіньового сектора:

Структурні фактори тіньового виробництва – структурне безробіття на початковому етапі трансформаційних процесів, неефективні взаємозв'язки між фінансовим, реальним та соціальним сектором економіки.

У правовому підході серед найосновніших чинників зростання тіньового сектора розглядаються адміністративні та юридичні перешкоди для господарювання.

Наслідок відсутності ефективної системи державних інститутів, що захищає право власності та договірні відносини, підпорядкування системи державних інститутів певній групі приватних інтересів, традиції ухилення від сплати податків, поширення корупційних зв'язків, зниження рівня соціальної моралі, високих трансакційних витрат легального бізнесу (до основних видів таких витрат відносяться висока вартість одержання ліцензій та інших дозволів, право на володіння чи оренду землі, найму робочої сили, виконання законів та нормативів, одержання інформації про кон'юнктуру ринків, одержання кредитів, використання інфраструктури).

Вагомими передумовами зростання тіньового сектора є окремі кон'юнктурні чинники:

погіршення фінансового стану підприємств – ділові партнери низько оцінюють надійність цих підприємств як контр-агентів, тому вимагають готівкової форми розрахунків;

ефект «гіперселекції», який полягає у тому, що неконкурентоздатні у ринкових умовах суб'єкти через випадкові умови захоплюють домінуючі позиції та ускладнюють процеси виживання ефективних;

«хреодний» ефект, який означає, що внаслідок дії випадкових чинників неефективні напівлегальні суб'єкти господарювання узаконюють свою діяльність і набувають «законних»;

залежність від траєкторії попереднього розвитку, коли вже існуючі тіньові інститути визначають подальший розвиток соціально-економічної системи відповідно до попередньої траєкторії найбільш вірогідним.

Для визначення впливу тіньового сектора на соціально-економічний розвиток країн необхідно аналізувати динаміку рівня та обсягів тінізації, методи якого об'єднуються у три основні групи:

обліково-статистичні; опосередкованого аналізу; безпосередніх перевірок (соціологічні, інвентаризаційні, контрольні).

Серед прямих методів на практиці широко використовується метод опитування для оцінки окремих параметрів тіньової економіки.

Використання експертних оцінок є необхідною передумовою достовірного дослідження іллегальної економіки, хоча й ускладнюється недостатньою кількістю кваліфікованих експертів з питань економічної злочинності, здатних дати близьку до реальної оцінку, достовірність якої може бути підтверджена лише після здійснення додаткових обстежень.

Глобалізація світових господарських зв'язків стосувалася й іллегальної економічної діяльності та корупції, набуття ними міжнародного характеру і рівня наймасштабніших та найбільш загрозливих явищ для міжнародної і національної безпеки.

За оцінками експертів СБ обсяг хабарів становив понад один трлн дол. США, або понад 2% світового ВВП.

Зважаючи на такі істотні масштаби цього явища у світовому господарстві, незавершеними видаються окреслення поняття корупції, передумов її виникнення та зростання, негативного впливу на соціально-економічний розвиток і можливість ефективної протидії на сучасному етапі глобалізації.

Корупція (лат. – *corruptio* – підкуп, підкупність, продажність; лат. – *corumpere* – псувати, пошкоджувати, підкуповувати будь-кого грішми чи матеріальними благами) – це складне соціально-економічне явище, яке зародилося ще у древні часи і продовжує існувати в сучасних умовах як використання службового становища в особистих цілях і вважається одним з основних видів тіньової економіки.

За визначенням фахівців Transparency International, корупція – це зловживання владними повноваженнями у приватних інтересах.

Експерти ООН розглядають корупцію як „... складне соціальне, культурне та економічне явище, що стосується всієї країни, не даючи при цьому деталізованого термінологічного пояснення.

Зауважимо, що навіть текст „Конвенції ООН проти корупції не містить визначення терміну об’єкта протидії.

Корупція - зловживання службовим становищем, давання хабара, отримання хабара, зловживання повноваженнями, комерційний підкуп або інше незаконне використання фізичною особою свого посадового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави з метою отримання вигоди у вигляді грошей, цінностей, іншого майна або послуг майнового характеру, інших майнових прав для себе або для третіх осіб чи незаконне надання такої вигоди вказаній особі іншими фізичними особами.

До суб’єктів корупційних діянь та інших правопорушень, пов’язаних з корупцією, згідно з Законом України належать:

державні службовці; Прем’єр-міністр України, Перший віце-прем’єр-міністр, віце-прем’єр-міністри, міністри; народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад; посадові особи місцевого самоврядування; військові посадові особи Збройних сил України та інших військових формувань (крім військовослужбовців строкової служби).

Корупцією найчастіше вважають отримання хабарів, незаконних грошових доходів чиновниками, які вимагають їх у громадян заради особистого збагачення.

Проте в більш загальному значенні терміну учасниками корупційних відносин можуть бути не тільки державні службовці, але й, наприклад, менеджери підприємств, хабарі можуть давати не грошима, а в іншій формі,

ініціаторами корупційних відносин часто є не чиновники, а суб'єкти господарювання.

Таким чином, до корупції може бути залучена будь-яка особа, що наділена дискреційною владою – владою над розподілом на свій розсуд будь-яких ресурсів, що їй належать (чиновник, депутат, суддя, співробітник правоохоронних органів, адміністратор, викладач, лікар тощо).

Головним стимулом до корупції є одержання економічної вигоди (ренти), пов'язаної з використанням владних повноважень, а головним обмежувальним фактором – ризик розкриття злочину та покарання, хоча, значною мірою успіх протидії залежить від індивідуальних особливостей кожної країни, суспільства, окремого індивіда.

Найнебезпечніші форми корупції кваліфікуються як кримінальні злочини. До них, належать розтрата (розкрадання) і хабарі в особливо великих розмірах. Розтрата полягає у використанні ресурсів, що є в розпорядженні службовця, в особистих цілях. Вона відрізняється від звичайної крадіжки тим, що спочатку особа отримує право розпоряджатися ресурсами легально (від керівника, клієнта тощо). Хабар є різновидом корупції, при якій дії посадовця полягають у наданні певних послуг фізичній або юридичній особі в обмін на надання останньою конкретної матеріально-ресурсної, грошової чи іншої форми вигоди. Здебільшого, якщо надання хабара не є наслідком здирництва, основну вигоду від операції отримує хабародавець.

Найбільш поширена децентралізована (зовнішня) корупція, коли тіньовіконтракти укладаються між посадовцем і приватною особою.

Проте додавання до цього внутрішньої корупції – між членами однієї організації – підвищує ризик розвитку організованої злочинності.

Здирництво (державний рекет) практикується чиновниками, що володіють дискреційною владою і мають можливість перешкоджати суб'єктам господарювання чи фізичним особам в отриманні ліцензій, спеціальних дозволів чи будь-яких інших послуг, що входять у їх

компетенцію. Якщо державний службовець має повноваження оцінювати суму належних виплат (наприклад, податків або мит), це також відкриває можливості для здириництва.

Серед інших сфер, найбільш корупційноприбутковою, слід виокремити:

податкові пільги; продаж сировинних товарів за цінами нижчими, ніж ринкові; адміністративне районування, оскільки воно впливає на вартість земельних ділянок; доступ до природних ресурсів; продаж державних активів, приватизація державних підприємств.

Сфера корупції не обмежена державним сектором. Аналогічні зловживання відбуваються в громадських організаціях (профспілках, церквах, добродійних організаціях тощо). У приватних комерційних підприємствах керівники використовують свою дискреційну владу при укладенні контрактів, наймі нових працівників, нагляді над підлеглими тощо.

З кінця XVIII ст. у країнах Європи спостерігалася різка зміна у ставленні суспільства до корупції.

Ліберальні трансформації проходили під гаслом - державна влада існує для добробуту людей, які їй підпорядковуються, і тому піддані утримують уряд в обмін на абсолютне дотримання законодавства з боку чиновників.

Відповідно до Конституції США, одержання хабара є одним з двох злочинів, за які Президентів США може бути оголошений імпічмент.

Новим етапом в еволюції корупції в розвинених країнах став період на зламі XIX і XX ст. З одного боку, почався новий етап підходів до формування заходів та інструментів державного регулювання і відповідно влади чиновників.

З іншого, у цей час зароджувався великий бізнес, який в конкурентній боротьбі почав вдаватися до скуповування держави – вже не до епізодичного підкупу окремих дрібних державних службовців, а до безпосереднього підпорядкування діяльності політиків і вищих чиновників справі захисту інтересів капіталу.

Із зростанням значення політичних партій у розвинених країнах (особливо, в країнах Західної Європи після Другої світової війни) великого поширення та розвитку набула партійна корупція, коли за лобювання своїх інтересів великі фірми платили не особисто політикам, а в партійну касу.

У другій половині ХХ ст., після появи великої кількості політично самостійних країн «третього світу» виявилось, що їх державний апарат, як правило, істотно залучений до системної корупції.

Справа у тому, що східні традиції особистих стосунків між начальником і прохачами тут доповнили величезними безконтрольними можливостями, пов'язаними з державним регулюванням багатьох сфер життя.

Наприклад, президент Індонезії М. Сухарто був відомий як «Містер 10-ть відсотків», оскільки всім іноземним корпораціям, що діяли у цій країні, пропонувалося платити чітко визначений хабар президентові й членам його родини.

У другій половині ХХ ст. при укладенні контрактів із зарубіжними покупцями великі транснаціональні корпорації стали навіть легально включати у витрати переговорів витрати на «подарунки».

У 70-х роках широко обговорювався скандал, пов'язаний з американською фірмою «Локхід», яка для продажу своїх літаків з відносно низькими якісними характеристиками давала великі обсяги хабарів високопоставленим політикам і чиновникам Німеччини, Нідерландів, Японії, Італії та інших країн.

Аналізуючи передумови корупції, слід відзначити, що існує велика кількість підходів до їх класифікації та групування.

Чинники та фактори корупції можна поділити на шість масштабних груп:

неефективність економічних інститутів та економічної політики; недосконалість системи прийняття політичних рішень; нерозвиненість конкуренції, надмірне державне втручання в економіку;

монополізація окремих секторів економіки, контроль держави над ресурсами, низький рівень розвитку громадянського суспільства, неефективність судової системи.

Намагання влади побороти корупцію лише за допомогою посилення покарання за цей вид злочинної діяльності не матиме ефекту, якщо не розпочати з інституційних, глибинних перетворень економічних відносин загалом.

2. Компаративний аналіз темпів поширення корупції

Ефективна протидія негативному впливу глобальних проблем, пов'язаних з істотним поширенням корупції, потребує дослідження корупційних проявів не лише на національному рівні, але й у глобальному масштабі з використанням компаративного аналізу країн світу.

Як було показано корупція є досить складним та багатограним явищем, аналіз якого є до певної міри суб'єктивним, оскільки більшість досліджень щодо оцінки рівня корупції базуються на експертних опитуваннях.

Результати досліджень рівня корупції у глобальному вимірі привертають увагу політиків, представників бізнесу, активізують гостру дискусію в наукових колах щодо об'єктивності таких оцінок.

Важливою компонентою оцінок залишається розрахунок рівня корупції, виявлення її структурної побудови та передумов поширення, базованих на системному підході до аналізу з врахуванням специфіки взаємозв'язків між елементами моделі складу соціально-економічної системи окремих країн.

Саме по собі вимірювання корупції є потужним інструментом політичної діяльності, оскільки результати обстежень привертають увагу суспільства до загрозливих наслідків існування корупції та сприяють дотриманню основних принципів демократичної держави.

Дослідження корупції необхідно здійснювати, насамперед, з метою:
підвищення ефективності ухвалення державних рішень;
виявлення факторів та чинників, що є передумовою зростання корупції;
покращання поінформованості про небезпеки та наслідки корупції з метою активізації функціонування громадянського суспільства;

підвищення ефективності діяльності законодавчих та виконавчої гілок влади;

ухвалення ефективних рішень загальноекономічної.

Останнім часом міжнародні інституції активізували здійснення масштабних обстежень поширення корупції. У засобах масової інформації обговорюються результати таких досліджень для розробки заходів з мінімізації негативних наслідків корупції та забезпечення економічної безпеки держави.

Для порівняльного аналізу ступеня розвитку корупції в різних країнах, найчастіше використовують соціологічні опитування та експертні оцінки.

Найбільш поширеним є індекс сприйняття корупції (англ. – Corruption Perceptions Index (CPI)),

що розраховується експертами міжнародної організації

Transparency International. Експерти цієї некомерційної неурядової організації з вивчення корупції та протидії цьому явищу інтегрують дані наукових досліджень, що проводяться в різних країнах окремими економістами і організаціями протягом трьох років, що передують розрахунку зведеного індексу.

Ці дослідження порівнюють суб'єктивні оцінки рівня корумпованості різних країн, відповідно до інформації, одержаної від фізичних осіб, суб'єктів господарювання та експертів.

Після узагальнення даних окремих досліджень країна отримує оцінку за десятибальною шкалою, де 10 балів означає відсутність корупції (найвища прозорість економіки), а 0 балів – найвищий рівень корупції (мінімальна прозорість).

Цілком прогнозовано, що рівень бідності тісно корелює з масштабами поширення корупційної діяльності.

Висококорумповані країни – це, насамперед країни, що розвиваються, з низьким рівнем соціально-економічного розвитку (середній індекс сприйняття корупції становить у межах 4,0)

та постсоціалістичні країни (середній індекс відповідно становить 3,8). Однак багатство країни саме по собі не гарантує свободи від корупції.

Німеччина і США характеризуються подібним індексом (7,9 та 7,3 відповідно) з порівняно менш розвиненою Ірландією (7,7), у Франції аналогічний показник як і в Чилі (6,9), а в Італії – гірший (4,8) від африканських країн (5,8).

Останнє можна пояснити історичними умовами, внаслідок яких в Італії налагодилася усталена система мафіозних інституцій, що постійно вступають у корупційні стосунки з окремими представниками законодавчої та виконавчої влади.

Диференціація у межах окремих груп країн з приблизно однаковим рівнем соціально-економічного розвитку істотно залежить від національної культури здійснення підприємницької діяльності та від ефективності розробки і реалізації програмних засад Уряду.

Так, для країн з конфуціанською культурою (Японія, Сінгапур, Тайвань), де з прадавніх часів чесний і розумний чиновник вважався культовою особистістю, індекси сприйняття корупції помітно вищі (5,8-9,2), ніж, наприклад, у країнах Південної Азії (Індія, Пакистан, Бангладеш), у яких немає традиції поваги до управлінського праці (середнє значення становить близько 3,4).

Загалом можна відзначити дві чітко окреслені закономірності: корупція значно вища у бідних країнах порівняно з багатими; корупція загалом нижча в країнах західноєвропейської цивілізації і вища в «периферійних» країнах.

Важливою складовою оцінки є проведення міжчасових порівнянь індексів CPI, оскільки динаміка бальних оцінок країни може бути результатом не лише зміни відношення до корупції у суспільстві, але й наслідком модифікованого підходу до методології проведення дослідження.

Якщо індекс СРІ показує схильність чиновників різних країн до одержання хабарів, то для оцінки схильності підприємців окремих держав давати різного роду позазаконні фінансові та матеріальні винагороди використовується індекс хабародавців (англ. – Bribe Payers Index (BPI)).

Аналогічно індексу СРІ, схильність компаній давати хабар оцінюється за десятибальною шкалою, де нижчий бал свідчить про вищий рівень готовності фірм з даної країни до давання хабарів при здійсненні господарської діяльності за кордоном (вибірка та методологія може несуттєво змінюватися з року в рік).

Результати дослідження засвідчують, що високий рівень корупції притаманний таким країнам, як наприклад, Росія, Китай (причому їх суб'єкти готові не лише одержувати, але й надавати хабарі за кордоном).

Що ж стосується фірм з розвинених країн, то схильність вдаватися до підкупу виявилася досить помірною. Характерно, що Швеція опинилася серед найбільш вільних від корупції країн, як за індексом СРІ, так і за індексом ВРІ.

Крім індексів СРІ і ВРІ для порівняльної оцінки розвитку корупції в різних країнах використовують інші показники: барометр глобальної корупції, індекс економічної свободи, індекс непрозорості.

Барометр глобальної корупції (англ. – Global Corruption Barometer (GCB)) розраховуються з 2003 р. і є одним з трьох найповніших глобальних опитувань громадської думки, що здійснюються Transparency International щодо виявлення глобальних тенденцій корупції. Дослідження проводиться за національними вибірками.

Основною метою Global Corruption Barometer є «... вивчення проблеми сприйняття суспільством корупції».

В межах дослідження з'ясовується, які сфери суспільного, політичного і економічного життя в уявленні громадян є найбільш корумпованими. Сприйняття корупції порівнюється із сприйняттям інших соціальних проблем.

З'ясовується також відношення громадян до антикорупційних заходів, що реалізуються Урядами їх країн. Формулювання запитань анкети для дослідження GCB є стандартними, проте з року в рік можуть змінюватися сфери дослідження (корупція у: політичних партіях; законодавчих органах влади; підприємницькому середовищі; засобах масової інформації; секторі державних послуг та судовій системі).

Загрозливим для національної безпеки Україна є те, що серед більшості постсоціалістичних країн за показником GCB займає одне з перших місць щодо рівня корупції. (середнє значення показника становить 4,3 з 5 максимально можливих балів).

При цьому, у Грузії цей показник у відповідному періоді був одним з найнижчих серед країн (3,1).

Це при тому, що країна практично вже цілий рік перебувала в стані бойової готовності щодо можливого внутрішнього або зовнішнього військового конфлікту, який посилюється істотною політичною кризою в цій державі, тому існують додаткові передумови до посилення корупційної діяльності.

Серед альтернативних методів оцінки корупції, що не так часто використовуються у світовій практиці, є різні види інтегральних оцінок.

Світовий банк вперше опублікував доповідь «Індикатори державної влади у різних країнах світу» (англ. – „Worldwide Government Indicators||

(WGI)).

Суть згаданого дослідження полягала в агрегуванні результатів соціальних, економічних та політичних досліджень, що здійснювалися різноманітними міжнародними організаціями.

Далі формувалися інтегральні індекси, що відображають основні аспекти державної влади: процес проведення державних виборів, їх моніторинг; порядок зміни влади; здатність уряду до формування та реалізації ефективної політики; ставлення громадян до державної влади; рівень розвитку суспільних інститутів.

Формування індексу передбачало розгляд таких комплексних показників, як: підзвітність влади; політична стабільність; ефективність уряду; якість регуляторної політики; якість норм права; контроль рівня корупції. Останній відображає ефективність державної політики у боротьбі з попередженням корупції.

За рівнем контролю корупції (WGI) Україна характеризується загрозово низькими значеннями .

Цей показник становив (-0,72) і практично не змінився порівняно із 1996 роком, індекс контролю корупції характеризувався чітко окресленою низхідною тенденцією, аналогічно, як і в Росії (-0,98).

Індекс для України характеризувався значенням, подібним як у Молдови (-0,64), Білорусі (-0,79), Казахстану (- 0,91). Водночас, країни, які мали такі самі вихідні постсоціалістичні трансформаційні умови,

наприклад, Польща та Чехія, характеризувалися високими індексами контролю корупційної діяльності (відповідні значення становили – 0,38 та 0,63).

Серед країн лідерів, що максимально ефективно протидіють корупції, прогнозовано перебувають Фінляндія та Сінгапур (2,23 та 2,22), індекси яких істотно перевищують індекс США (1,72).

Іншим показником, який враховує рівень корупції в суспільстві, є „Характеристика ділового і підприємницького середовища (англ. – «Business Environment and Enterprise Performance Survey» (BEEPS)),

у як аналізується вплив процесу скуплення держави та рівня корупції на соціально-економічний розвиток країн з перехідною економікою.

Ці дослідження здійснювалося за підтримки Світового банку і Європейського банку розвитку та реконструкції.

До основних індикаторів характеристики ділового клімату відносять: фінансова стабільність; рівень розвитку інфраструктури; політична стабільність; рівень інфляції; стабільність національної грошової одиниці; рівень корупції; рівень злочинності, у тому числі організованої; ефективність регуляторної політики здійснення підприємницької діяльності; ефективність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади; діяльність Центрального банку; фінансування політичних партій; рівень скуповування держави.

Індекс рівня корупції є одним із компонент інтегрального показника, що характеризує перешкоди з боку державних органів влади для здійснення підприємницької діяльності та рівень адміністративної корупції.

Цей показник змінюється від 1 (відсутня корупція) до 4 балів (надзвичайно високий рівень).

У межах цього дослідження підтверджується гіпотеза, що країнам з найвищим рівнем корупції властиві низькі показники соціально-економічного розвитку, незважаючи на приналежність окремих з цих країн до числа країн-членів ЄС (наприклад, Румунія, Болгарія). Україна також характеризується високим показником корупції (2,4). На перший погляд може здатися дивним місце Білорусі серед країн з відносно нижчим рівнем корупції. Не вдаючись в детальніший аналіз, це може бути пов'язане з наявністю у цій країні авторитарного режиму, що передбачає можливість бути залученим до корупційної діяльності лише обмеженої частини правлячої еліти.

Дещо інший підхід до оцінки прозорості економіки та інших сфер у країні використовували експерти PriceWaterhouseCoopers при розрахунку Індекса непрозорості (англ. – Opacity Index (OI)).

Перші оцінки індекса непрозорості було здійснено у 2001 році для 35 країн світу на основі опитувань високопоставлених службовців, працівників банківської системи, незалежних експертів, аналітиків, консультантів,

завданням яких було оцінити вплив непрозорості країни на вартість і ефективність капіталовкладень.

Індекс непрозорості – це інтегральний індекс, складений на основі 5 базових показників, що характеризують сфери, які істотно впливають на ефективність функціонування економічної системи, зокрема: корупція в органах державної влади; ефективність законодавства, що регулює право власності; якість економічної політики (фіскальна, монетарна, податкова); розвиток фінансового ринку; рівень регуляторного втручання при здійсненні господарської діяльності.

Основною метою розрахунку індекса є оцінка впливу непрозорості діяльності державних органів влади на соціальний, економічний та політико-правовий розвиток різних країн світу.

Чим більше значення показника – тим вищий рівень непрозорості країни. Цей показник виражається у базових одиницях (100 базових одиниць – 1 %).

Опосередковано показником відсутності корупції може розглядатися індикатор Свобода у світі (англ. – Freedom in the World), що використовується міжнародною некомерційною організацією Freedom House. Це дослідження здійснюється щорічно, починаючи з 1978 р., і охоплює 192-і країни і 18 спірних територій. Основою інформаційної бази дослідження є експертні оцінки, складені регіональними фахівцями у сфері прав людини, аналітиками і консультантами. Крім того, у дослідженні беруть участь політики, представники недержавних організацій і ЗМІ.

Свобода країни оцінюється з врахуванням індекса політичних прав та індекса цивільних свобод.

Кожен з індексів змінюється від 1 до 7 балів, де 1 бал ідентифікує найвільнішу державу, 7 балів – найменш вільну. На основі рейтингу весь масив країн поділяється на 3 групи:

вільні (індекс становить від 1 до 2,5 бала);

частково вільні (індекс становить від 2,6 до 5,5 бала);

залежні (індекс становить 5,6 до 7 балів).

У вільних країнах громадяни забезпечені політичними і цивільними свободами. Частково вільні країни характеризуються певним їх обмеженням. У залежних країнах політичний процес перебуває практично під повним контролем держави і рівень свобод розцінюється як надзвичайно низький. Рівень корупції у цьому дослідженні оцінюється з використанням соціологічного опитування щодо наявності корупції або неврахування інтересів громадян з боку органів державної влади.

Додатково показником, розрахунок якого передбачає аналіз рівня корупції, є Індекс економічної свободи (англ. – „Index of Economic Freedom||

(IEF)) , який був розроблений Heritage Foundation у 1995 р.

Інформаційна база IEF включає дані урядових і неурядових організацій, результати міжнародних і національних соціологічних опитувань. Індекс розраховується для 161-ї країни на основі 50-и характеристик, об'єднаних у 10 чинників економічної свободи:

торгівля; податкове навантаження; державне втручання в економіку; грошово-кредитна політика; іноземні інвестиції; банківська сфера; рівень зарплати і цінова політика; майнові права; регулювання підприємницької діяльності; неформальний ринок.

Кожен чинник оцінюється за шкалою, відповідно до якої якісні або кількісні характеристики переводяться в бали від 1 до 100 (вище значення показника вказує на нижчий рівень втручання державних органів влади в функціонування економіки, відтак на вищий рівень економічної свободи).

IEF є одним з найбільш комплексних індексів, що враховують різноманітні чинники в розрізі таких ключових сфер, як:

корупція в судовій, митній і адміністративній системах; нетарифні бар'єри у торговельній сфері; надмірне фіскальне навантаження; ефективність законодавства; надмірне регулювання у сфері здійснення підприємницької діяльності; неефективність функціонування фінансово-кредитної системи; надмірне регуляторне втручання у функціонування ринку праці; наявність кримінального ринку товарів та послуг.

Репрезентативним та комплексним дослідженням, що відображає ефективність регулювання підприємницької діяльності в країні є Проект Світового банку – Ведення бізнесу (англ. – „Doing Business|| (DB)), який

передбачає аналіз корупційної активності під час здійснення підприємницької діяльності.

Це дослідження є щорічним, воно дозволяє об'єктивно оцінити норми регулювання підприємницької діяльності в розрізі стимуляторів та дестимуляторів розвитку бізнесу окремої країни. У ньому представлені кількісні показники, що характеризують норми регулювання підприємницької діяльності, а також рівень захисту прав власності.

Ці показники, використовуються для компаративного аналізу умов ведення бізнесу в 181-и країні світу, а також для аналізу змін, що відбуваються протягом певного періоду.

У дослідженні також наводяться оцінки рівня регулювання, що стосуються 10-и етапів життєвого циклу підприємства:

створення підприємства; отримання дозволів на будівництво; наймання робочої сили; реєстрація власності; отримання кредитів; захист прав інвесторів; рівень оподаткування; умови здійснення міжнародної торгівлі; забезпечення виконання контрактів; ліквідація підприємства. Наведені показники використовуються для аналізу економічних результатів і

дозволяють зробити висновок про те, які реформи виявилися ефективними, у яких сферах та країнах і чому.

Загалом країни ранжуються за показниками прозорості ведення бізнесу від 1 до 181 місця, перші рейтингові позиції – найкращі умови для здійснення підприємницької діяльності, останні – найгірші. Індекс є середнім арифметичним показників країни за 10 індикаторами (кожен індикатор має однакову вагу).

3. Економетрична оцінка каузальних взаємозв'язків тінізації, корупції та безпеки.

Наукове обґрунтування раціональності стратегії та політики держави у всіх сферах життя, на всіх рівнях ієрархії управління економікою не може бути забезпечена без урахування зовнішніх чинників впливу глобалізації світогосподарських зв'язків, проявами якої є зростання обсягів світового товарообороту, руху фінансових, інформаційних та трудових ресурсів, посилення взаємозалежності національних економік з домінуванням провідних країн світу, що істотно впливає на процес трансформування соціально-економічних систем нових незалежних держав (ННД).

Серед негативних наслідків глобалізації необхідно виокремити зростання частки тіньового сектора у процесі утвердження ринкових відносин в економіці.

У сучасних умовах об'єктивними чинниками тінізації економіки є погіршення умов господарської діяльності, неготовність держави належним чином реалізовувати на перехідному етапі соціальні функції, недостатньо завершена і злагоджена система управління міжнародними економічними відносинами, корумпованість системи управління в окремих її ланках.

Вказані чинники зумовлюють висхідну тенденцію динаміки обсягів тіньового сектора економіки.

Перші оцінки дослідження обсягів тіньової економіки України

були опубліковані у 1997 році, що дало поштовх державним органам до запровадження заходів, спрямованих на зниження обсягів тінізації господарської діяльності.

Прийняті заходи передбачали зниження податкового навантаження, спрощення системи оподаткування малих та середніх підприємств, відмову від бартерних розрахунків, зниження оподаткування доходів громадян; зменшення відрахувань на соціальне страхування тощо.

Проте ці заходи не забезпечили позитивних результатів. Рівень тіньової економіки відносно ВВП оцінювався у 47,0%-52,2% (залежно від методу оцінки), або у 31%-57,3%.

Варто зазначити, що структура іллегальної економіки досить складна і деякі з її показників та чинників можна виявити з відповідною достовірністю, а окремі не мають кількісного виміру й тому важко піддаються оцінці.

Внаслідок цього, при оцінці обсягів тіньового сектора економіки країни спостерігаються розбіжності від 40% до 70%.

Саме тому важливо правильно вибрати й уніфікувати методологічні засади та методичні підходи до розрахунку рівня та обсягів тіньової економіки.

Рівень тіньової економіки відповідно до результатів розрахунків експертів Міністерства економічного розвитку та торгівлі України значно нижчий від

показників, отриманих згідно з методом динамічних мультиіндикаторів та мультичинників (англ. – Dynamic multiple-indicators multiple-causes (DYMIMIC)), що широко використовується західними дослідниками для міжнародних порівнянь динаміки тіньового сектора економіки в різних країнах і передбачає врахування великої кількості індикаторів та чинників іллегалізації економіки, у тому числі різноманітні монетарні методи.

За нашими розрахунками обсяги тіньової економіки розвинених країнах оцінюються на рівні 17% до обсягу ВВП, у країнах з перехідною економікою – понад 20% і в країнах, що розвиваються, – понад 40%. У

тіньовому секторі в межах світової економіки, за даними експертів СБ, щорічно обертається 8-10 трлн дол. США

У розвинених країнах найістотнішими факторами зниження тіньового сектора є: комплексні показники податкової моралі.

При цьому такі показники, як частка відрахувань до фондів соціального страхування (у % до ВВП); частка прямих податків у ВВП; надмірне державне регулювання та частка непрямих податків у доходах бюджету прямо пропорційно впливають на рівень тіньової економіки розвинених країн, проте характеризуються нижчим рівнем впливу та ступенем важливості.

Для країн, що розвиваються, найістотніший вплив на динаміку рівня іллегалізації економічної діяльності здійснює істотна частка чиновників у загальній чисельності працездатного населення, частка непрямих податків та митних платежів у доходах бюджету та рівень безробіття.

Для обґрунтування значень використовують коефіцієнт регресії.

До вкрай негативних наслідків корупції у всіх типах економічних систем належать:

спотворення цінової кон'юнктури, що здійснює вплив на якість рішень, які приймаються інвесторами та суб'єктами господарювання;

непрозорий перерозподіл ресурсів і національного багатства на користь заможних громадян;

руйнування демократичних процесів;

підвищення рівня фінансових та комерційних ризиків, які визначають схильність суб'єктів фінансових ринків до інвестицій;

зниження моральних та етичних стандартів суспільства.

Для країн з перехідною економікою найістотнішими є такі чинники, як:

умови ведення бізнесу

обсяги прямих зарубіжних інвестицій,

відкритість економіки.

Індекс глобалізації не так щільно взаємопов'язаний, проте також сприяє поширенню корупції у країнах цієї групи.

Таким чином, можна констатувати, що недостатньо ефективний інституційний базис, у поєднанні з надмірною відкритістю економіки набуває характеристик домінанти поширення корупції саме у перехідних економіках.

Тому, політика і стратегія антикорупційних заходів разом із заходами легалізації економіки повинна носити характер системних взаємоузгоджених дій із управління державою, підвищення ефективності законодавчого, особливо нормативно-розпорядчого забезпечення.

Результати багатофакторного статистичного аналізу, свідчать, що саме корупційні відносини як деформація структури соціально-економічної системи в сенсі взаємовідносин між елементами системи визначають зростання рівня тіньового сектора (тобто тінізація економіки є залежною змінною), причому у країнах з низьким рівнем доходів така залежність є щільнішою, порівно з країнами з високими доходами.

Отже, аспекти безпеки країни повинні бути орієнтовані за підвищення стандартів життя населення, якісного оновлення виробництв і отримання можливостей щодо інноваційних змін, підвищення рівня соціальної свідомості усіх верств населення.

ТЕМА 3. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ І ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1. Глобалізаційний вплив на національну безпеку.
2. Міжнародні організацій у формуванні та трансформації системи безпеки.
3. Загрози міжнародній безпеці і напрями адаптації світової спільноти.

1. Глобалізаційний вплив на національну безпеку.

В останнє десятиліття ХХ – на початку ХХІ ст.. на світовій арені відбулися суттєві зміни, які протягом тривалого часу визначатимуть головні напрями розвитку людства. Внаслідок глобальних трансформацій формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси проявляються у вигляді суперечливих тенденцій, постійно виникають нові виклики і загрози міжнародній безпеці. Розвиток країн світу тісно пов'язаний з формуванням сучасного глобального простору безпеки і стабільності. У третьому тисячолітті будь-яка країна може залишитися поза магістрального цивілізаційного розвитку, якщо її лідери не враховуватимуть нові вимоги та правила гри, що формуються у безпековому просторі. Інтеграційні процеси в сучасному світі створили такі могутні міжнародні структури, які вже зараз впливають на долю будь-якої держави, нерідко незважаючи на норми міжнародного права та існуючі міжнародні домовленості.

Глобалізація є процес, що втілює у собі трансформацію просторової організації світу та його регіонів, соціальних відносин та взаємодій – що вимірюється за допомогою таких показників, як їх тривалість, інтенсивність, швидкість і вплив, - які породжують міжконтинентальні або міжрегіональні потоки та структури активності, взаємодій та проявів влади. Ці потоки стосуються переміщень фізичних об'єктів, людей, символів, знаків і інформації у просторі і часі, а структури – це відрегульовані стійкі взаємодії

між незалежними агентами, точками перетину діяльності або центрами влади, що відповідають визначеним зразкам.

Глокалізація (*glo + localization = glocalization*) — слово-гібрид, термін, що використовується для позначення глобальної локалізації — глобального світогляду, пристосованого до локальних умов. Ідея поняття зароджується в [Японії](#) та наслідує японське поняття “*дочакука*” (котре походить від “*дочаку*” — “жити на своїй землі”), що позначало пристосування методів обробітку землі до конкретних умов.

Основною проблемою, яка породжує виникнення самого поняття глокалізації є співвідношення глобального та локального у сучасному світі в цілому, та, відповідно, оцінка цих процесів.

Глокалізація постає як глобалізація локального і локалізація глобального.

З одного боку, це означає відтворення елементів загального в конкретних спільнотах, змиття усталених границь, а з іншого – це пошук конкретних відмінностей, якісно нового та відмінного від інших, підкреслення власної ідентичності та виключності.

При цьому можна виокремити такі рівні глокалізації як:

макрорівень – рівень держав та їхніх об’єднань,

мезорівень – рівень регіону,

мікрорівень – рівень повсякденної практики людей.

Глокалізація зачіпає не тільки економічну сферу життя.

Так, вона може проявлятися і в політичних, і в культурних, і в соціальних процесах.

Саме держава, з одного боку є тією локальною одиницею яка прагне зберегти власну значущість та унікальність, а з іншого боку є основним регулятором ступенів проникнення глобального всередину.

При цьому дуже важливо правильно розставити акценти та визначитись зі стратегією регуляції та реакції на виклики сучасності. Так, широке відкриття власної локальності для глобальних процесів може

спричинити масовий суспільний супротив. А з іншого боку, перетворення країни на замкнену соціокультурну систему може спричинити соціально-економічну відсталість та занепад.

Виділяють такі види глокалізації як реакції на проникнення глобального в локальне:

- максимальна відкритість та некритичність локальної культури по відношенню до дії глобальних інститутів та інформаційних потоків.
- співіснування локальної культури та глобальних культурних форм без суттєвих проявів взаємовпливу та інтеграції.
- адаптація та трансформація глобальних процесів внаслідок потужної локальної реакції, що зумовлює виникнення гібридних форм.
- захист локальної культури від глобалізаційних процесів, боротьба з ними та їхнє повне заперечення.

Вибухоподібні зміни у інтенсивності, швидкості та масштабах впливу цих процесів в останні півстоліття дають підстави для характеристики сучасності як епохи глобалізації на відміну від попередніх епох, в які, звичайно, також відбувалися глобальні (всесвітні) процеси.

Відмітимо декілька моментів, важливих для пошуку взаємовідносин глобалізації та міжнародної безпеки. Насамперед, це стосується політичної глобалізації (її наслідків та важелів).

Перспективи зовнішньої політики залежать від «головного глобалізатора» - США.

Глобалізація ускладнює зовнішню та безпекову політику, у тому числі світових лідерів.

Глобалізація – це об'єктивний процес, який розвивається незалежно від волі глобалізаторів, хоча їм під силу його дещо прискорювати чи гальмувати.

Небажані для «золотого мільярда» нові безпекові виклики часів глобалізації (міжнародний тероризм, розповсюдження ЗМЗ та ін.) є не її

небажаним супутнім продуктом, а закономірними проявами, у наявних формах вони були неможливі у доглобалізаційну епоху.

Атака на території США 11 вересня 2001 р. стала символом, квінтесенцією виклику безпеці епохи глобалізації – тероризм виник задовго до неї, але мотивації й засобів діяти саме в такий спосіб терористи набули саме завдяки глобалізації (хоча б завдяки всесвітнім прямим телевізійним репортажам – у реальному часі, що надає можливість терористам надати терористичному акту якості всесвітнього шоу).

У зв'язку з сучасною системною глобальною кризою - фінансовою, економічною, екологічною, демографічною та ін. безпідставно заговорили про кінець глобалізації, мовляв, усі відтепер сховаються у пошуках порятунку, почнуться геополітичні змагання за силовий перерозподіл ресурсів.

Центр світової системи переміститься з Заходу на Схід, чи то в Китай, чи то в Індію, чи в обидва місця водночас – тобто в Чиндію, а ЄС перетвориться на Євроленд (за аналогією з Діснейлендом - з його розважальними атракціонами), тобто через відсутність власного силового ресурсу європейці позбудуться жодних важелів впливу. Але, як доводять,

наприклад, дослідники з корпорації РЕНД, ці побоювання, щонайменш, передчасні, а цілком вірогідно, й цілком необґрунтовані.

Національна стратегія безпеки для вирішення цих проблем вимагає створення стратегічної концепції та теорії, набору інтегрованих стратегій для врегулювання кожної з загроз окремо, координованого набору політичних підходів для втілення кожного компоненту стратегії, а також впорядкованого плану дій, що логічно розгортатиметься з плином часу.

Така стратегія має бути прив'язана до вихідних положень, бо в швидкоплинному світі глобалізації головне завдання полягає в тому, щоб спрямовувати процес змін, а не намагатись його зупинити.

Стратегія вимагає визначеного напрямку та окреслених цілей – не обов'язково чіткого плану кінцевого успіху, а, скоріше, гнучкого уявлення

про те, як можна впоратись з сучасними небезпеками та втілити план, який би в перспективі сприяв глобальній стабільності та одночасно запобігав значному погіршенню ситуації, зокрема, в окремих регіонах світу.

Чи справді лідер глобалізації - Сполучені Штати - розуміють основоположну динаміку, яка керує сучасними небезпеками? США мають у своєму розпорядженні більше інформації, ніж будь-яка інша держава. Але інформація – це не те саме, що знання чи розуміння.

Кількість випадків в останні роки, коли Сполучені Штати були застигнуті зненацька світовими подіями, свідчить про те, що їх знання надто далеко від ідеального. Кілька разів Сполучені Штати були чимало здивовані маневрами Китаю та Росії. Інколи ці держави вдавалися до дій, що суперечили інтересам та політиці США, а іншим разом раптом їхні позиції зближувалися зі Сполученими Штатами. Сказане на рахунок відносин між великими державами ще в більшій мірі стосується ситуації з південною дугою нестабільності на Великому Близькому Сході.

Терористичні атаки 11 вересня 2001 року, що з'явилися з боку південної дуги нестабільності, захопили США зненацька, і, частково це сталося через їх власні прорахунки і недоліки уяви та інтелекту. Впродовж періоду з 1990-го по 2003 рр. Сполучені Штати чотири рази були змушені вести регіональні війни в цій зоні: в Кувейті, Косово, Афганістані та Іраку. Всі чотири війни захоплювали США зненацька: за кілька років до їх початку жодна з них не фігурувала у американських планах. Більше того, стратегічні причини цих війн – регіональна агресія в Перській затоці, етнічні конфлікти на Балканах, акт глобального тероризму, що був ініційований з території Афганістану, та необґрунтована превентивна інтервенція в Ірак – не до кінця були зрозумілі, поки не вилились у збройний конфлікт.

Ступінь ненависті ісламського фундаменталізму до Сполучених Штатів та демократичної спільноти не потрапляв до поля уваги більшості американських посадовців, доки не став занадто очевидним.

Постійне здивування є невід'ємною частиною сучасного глобалізованого, досить безладного, хаотичного світу.

Тривале нерозуміння основ того, чому та якими шляхами еволюціонує світ, призводить до постійних проблем у стратегії міжнародної безпеки навіть такої країни як США.

Поки Сполучені Штати достатнім чином не досягнуть основи сучасних глобальних тенденцій, вони не зможуть отримати вигоди від майбутніх можливостей і ризикують впасти в занепад.

Поки США не почнуть уважно ставитися до сучасних подій, майбутнє буде приносити їх численні нескінченні проблеми: погіршення відносин з Китаєм, Росією чи обома водночас; продовження стратегічного безладу вздовж південної дуги нестабільності, що дасть поштовх для створення нових загроз; поглиблення бідності в регіонах, які ніколи не були свободними і мають так мало надії на прогрес, що регулярно стають епіцентром масових заворушень.

Сучасна стратегія міжнародної безпеки має вирішувати глобальні проблеми уважно та послідовно, приділяючи належну увагу зваженому балансу у своїй діяльності.

Вона не може собі дозволити зосереджуватись на одних проблемах за рахунок інших чи настільки фокусуватися на сучасних проблемах, що забувати про майбутні, що можуть сильно від них відрізнитися.

Хоча зараз перемога над тероризмом є життєво необхідною, знищення сучасних осередків тероризму та диктаторських урядів не зможе створити мирний світ, якщо південна дуга нестабільності залишиться киплячим котлом, США вв'яжуться у протистояння з Китаєм чи Росією, а злиденні регіони вибухнуть оскраженілим етнічним насиллям та новою диктаторською агресією.

Стратегія міжнародної безпеки має враховувати фундаментальні елементи глобальних проблем і приділяти належну увагу кожному з них.

У жодної країни в світі немає нескінченного резервуару силових ресурсів, тому будь-яка держава не може розраховувати на ідеальні результати у досягненні національної безпеки.

Але вона може прагнути до задовільного результату, який би усунув загрозу того, що якась з цих проблем залишиться жевріти і згодом перетвориться на полум'я, яке знищить світ навколо себе.

Політики мають зрозуміти, що небезпеки мають здатності підпитувати і примножувати одна одну.

Відвернення глобальних конфліктів – це основна мета, заради досягнення якої національна стратегія безпеки повинна зосередитись на паралельному і взаємно підсилюючому знешкодженні всіх цих загроз.

З цієї причини мають прагнути до більш тісної співпраці демократичні союзники та партнери.

В даній ситуації потрібен багатонаціональний підхід, бо самостійно жодна держава не зможе виділити необхідну кількість ресурсів та сконцентрувати всю силу волі, яка б дозволила попередити загрози або вирішити глобальні проблеми на прийнятному рівні (без військових конфліктів та знедолення населення країн світу).

Основи нинішньої глобалізації закладалися відразу після Другої світової війни. Стратегія цього складалася із трьох елементів: забезпечення безпеки, демократизація й економічний розвиток. Були створені відповідні інститути: НАТО, система підтримки

демократичних (некомуністичних) режимів, програми відновлення Німеччини та Японії, МВФ і Всесвітній Банк. Необхідною передумовою глобалізації була відсутність воєнних дій або гострої внутрішньої боротьби в більшості регіонів світу. Хоча стабільне й безпечне міжнародне середовище часто сприймається як даність, воно необхідне для економічного росту. Інша передумова - наявність ринкової економіки. Крім того, глобалізації сприяють зважена податкова й грошова політика, вільне поширення інформації, захист приватної власності.

Існують три фактори, що уможливили процеси глобалізації.

По-перше, розвиток глобальної капіталістичної системи відбувався у результаті подальшої фрагментації міжнародної політичної системи на держави, які мають ряд суттєвих відмінностей.

Розподіл політичної влади між цілим рядом держав дало змогу уникнути національних юрисдикцій, зіграти на протиріччях між різними державами та розширити свою присутність поверх кордонів.

По-друге, донедавна більшість факторів виробництва були недостатньо мобільні. У двадцятому сторіччі технологічні зміни знизили вартість зв'язку й транспорту, отже втягнули набагато більші сегменти економіки й суспільства до сфери міжнародної взаємодії.

По-третє, внутрішньополітичні структури промислово розвинених країн створили сфери приватної діяльності й потім допомогли спроектувати їх на міжнародну арену. Саме ці приватні суб'єкти є двигунами глобалізації. Її основною рушійною силою є інформаційна революція. Інша рушійна сила - ринкова конкуренція, що змусила великі корпорації поширити свої операції на нові країни.

Інший спосіб визначення глобалізації - комбінація юридичних і організаційних категорій.

Виділяють такі види діяльності: внутрішня діяльність; міжнародна діяльність, пов'язана із продажем товарів і послуг, фінансовими потоками, рухом людей через кордони; багатонаціональна діяльність, пов'язана з діями більш ніж однієї країни одночасно; офшорна діяльність, що проходить поза юрисдикцією конкретних держав; глобальна діяльність, що відрізняється міжнародним, багатонаціональним і офшорним ступенем інтеграції й координації. Глобалізація характеризує поєднання міжнародної, багатонаціональної, офшорної та глобальної діяльності.

Глобалізацію розуміють як тенденцію до створення якоїсь єдиної світової культури або цивілізації; як зростаючу взаємну співвідносність

різних культур, що не породжує нову культуру, а побудована або на пануванні однієї з них, або на її основі.

Глобалізацію розглядають як спільність свідомості, що включає в себе вироблені локальними цивілізаціями проекції глобального світу.

Глобалізацію трактують як багатосторонній процес взаємозв'язку структур, культур і суб'єктів у світовому масштабі.

Як процес, що розмиває географічні кордони соціокультурних нормативів та супроводжується зростаючим усвідомленням цього.

Характеризують як інтенсифікацію суспільних відносин у світовому масштабі, так що події в тих або інших віддалених один від одного місцях виявляються взаємозалежними.

Отже, глобалізація представляє собою звуження світу в одне ціле, майже до однієї сукупності, з одночасним усвідомленням цього цілого локальними частинами.

Як трансакційний процес, що породжується різними обмінами між різними частинами земної кулі, або як свого роду загальний обмін у масштабах людства.

Конференція ООН по розвитку визначає глобалізацію як появу допоміжних організацій, місією яких є керування розгалуженою мережею дій і трансакцій.

Визначення глобалізації як довгострокового процесу припускає перехід до глобального стану світу, за якого взаємозалежні мережі діють поверх традиційних міждержавних кордонів.

Цей новий глобальний устрій також невіддільний від глобального управління, а світове співтовариство повинне взяти на себе "велику колективну відповідальність у широкому спектрі галузей, включаючи безпеку".

Такий підхід підкреслює існуючий "дефіцит управління", або невідповідність між існуючими нормами та механізмами їх впровадження.

Нарешті, подібний глобальний устрій створює деяку єдність людського духу, що виражається в загальній сукупності основних норм.

Глобалізація призводить до появи нових форм управління - безособових дій ринку або приватних "вільних від суверенітету акторів" (ТНК, транснаціональні співтовариства й міжнародні організації).

Хоча глобалізація поки не означає остаточного занепаду сучасної держави (про яку кажуть, що вона виявилася замалою для вирішення глобальних проблем, але водночас - завеликою для того, щоб розв'язувати проблеми на мікрорівні – окремої особи або групи), багато аналітиків дійшли висновку, що розподіл владних повноважень у рамках міжнародної системи стає більш розмитим.

У сучасних умовах держава вже не завжди є єдиною одиницею аналізу, хоча таке траплялося й в минулому.

Винятковість ролі держави була теоретичною моделлю, що ґрунтувалася на інтерпретації міжнародних відносин.

Поряд зі зниженням здатності політичних лідерів контролювати події в власних країнах, глобалізація також зменшує їх готовність приймати на себе відповідальність.

Хоча держави й залишаються суверенними, їх керівники змушені делегувати частину своїх повноважень "наверх" - міжнародним інститутам, через необхідність у нових правилах для управління глобальними транзакціями й боротьби із глобальними загрозами.

Владні повноваження зміщуються також і "вниз" - місцевим групам і приватним особам, які, використовуючи нові інформаційні технології, здобувають інформацію й самі стають її виробниками.

Влада надходить й до неурядових структур, коло яких досить широке - від корпорацій до екологічних організацій.

Всередині самих країн звичайною нормою стає плюралізм. Групи тиску однієї країни можуть співробітничати з подібними групами в інших країнах. У силу цього головними політичними акторами стають глобальні

політичні мережі, що представляють собою альянси урядових агентств, міжнародних організацій, корпорацій, неурядових організацій та інших суспільних груп.

Інформаційна технологія дозволяє цим мережам рости й здійснювати вплив, який є непропорційно великий в порівнянні з їхніми розмірами.

Важливою тенденцією у світовій політиці, що з'явилася на рубежі двадцятого й двадцять першого століть, що і є відображенням змін природи суверенітету в епоху глобалізації, є приватизація державних функцій, пов'язаних з використанням військової сили.

«Безпека суспільства» (societal security) - загальний термін для визначення зусиль, спрямованих на подолання сучасних загроз безпеці. Поняття «безпеки суспільства» сформувався внаслідок усвідомлення феноменів ідентичності та згуртованості суспільства як джерел нестабільності або стабільності.

Безпека суспільства залишається сектором державної безпеки, але вона також є об'єктом безпеки із власними правами.

В той час як державна безпека визначається загрозами для суверенітету (якщо держава втрачає суверенітет, вона не зможе існувати як держава), безпека суспільства стосується тільки загроз для ідентичності суспільства (якщо суспільство втрачає ідентичність, воно не виживе як суспільство).

Застосування концепції «безпеки суспільства» або «соціетальної безпеки» надає аналітичні інструменти для оцінки процесів, які можуть перетворитись у загрозу та потенційно створити насильницький конфлікт. Використання концепції «безпеки суспільства» дозволяє пояснити, яким чином міграція, телебачення та радіо, результати виборів та мова навчання можуть призводити до серйозних конфліктів між суспільствами або між державою та суспільством.

У міжнародній системі безпека суспільства стосується його здатності продовжувати своє існування за умов глобалізації та потенційних чи актуальних загроз.

Більш детально це стосується стабільності, з прийнятними умовами для еволюції, або традиційних схем мови, культури, зв'язку, релігійної та національної ідентичності та звичаїв.

Зважаючи на сучасну міжнародну ситуацію та занепокоєння глобальною безпекою, безпека суспільства має включати елементи довгострокової взаємної довіри, передбачуваності та спільних інтересів, а також адекватні інструменти державної політики.

2. Міжнародні організацій у формуванні та трансформації системи безпеки

В умовах глобалізації міжнародні організацій - формальні об'єднання держав, які наділені спеціалізованою або універсальною компетенцією, виступають як колективні гравці, що мають діяти цілеспрямовано, водночас відображаючи волю окремих держав.

Головною функцією організацій у міжнародній системі є формулювання спільних цілей держав-членів та визначення засобів для їх досягнення. Вони відіграють роль своєрідних банків інформації з певних проблемних питань та сприяють створенню єдиних стандартів в окремих галузях міжнародного співробітництва.

У рамках організацій діяльність її членів регулюється шляхом створення системи норм, правил та порядків дій (алгоритмів), які формують організаційну структуру.

Структура організацій впливає на діяльність її членів, скеровану на вирішення певних проблем, їх взаємодію між собою. Вона дозволяє системно поєднати між собою окремі довготривалі індивідуальні дії гравців, якими досягається певний спільний результат. Організація має зменшувати

непрозорість, багатозначність, хаотичність дій гравців і формувати чіткі лінії діяльності, їхні зв'язки між собою, визначати очікувані результати.

ООН як провідна глобальна установа забезпечення міжнародної безпеки.

Організація Об'єднаних Націй та її органи відіграють важливу роль у запобіганні й усуненні міжнародних конфліктів і ситуацій, що можуть призвести до міжнародних непорозумінь або викликати міжнародний спір і продовження яких може загрожувати міжнародному миру і безпеці.

Вирішення міжнародних спорів мирним шляхом здійснюється трьома головними органами ООН: Радою Безпеки, Генеральною Асамблеєю і Міжнародним судом.

Крім положень Статуту, органи ООН у своїй діяльності по запобіганню і вирішенню спорів керуються резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, зокрема, Декларацією про запобігання і усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, і про роль ООН в цій галузі 1988 р.; Декларацією про встановлення фактів Організацією Об'єднаних Націй в галузі підтримання міжнародного миру і безпеки 1991 р. тощо.

Роль Ради Безпеки ООН.

Згідно з Уставом ООН Рада Безпеки відповідає за підтримання міжнародного миру і безпеки та володіє найширшими повноваженнями у вирішенні міжнародних спорів. Рада має право, коли вважає за необхідне, вимагати від держав мирного розв'язання спорів.

Пункт 1 ст. 36 Статуту ООН наділяє Раду повноваженнями рекомендувати сторонам, які спорять, належну процедуру і методи врегулювання спорів. Юридичні спори мають передаватися до Міжнародного суду (п. 3 ст. 36). У разі якщо учасники спору не зможуть дійти до компромісу, то Рада Безпеки на підставі статей 37, 38 Статуту може визначати конкретні умови вирішення спору по суті або на прохання сторін

давати рекомендації з метою мирного розв'язання спорів. Рада також може сама розслідувати спірну ситуацію.

Функції Ради Безпеки включають надання послуг, посередництва, слідчих дій, організації узгоджувальних комісій. Рішення, висновки, вказівки Ради мають рекомендаційний характер.

Роль Генеральної Асамблеї ООН та її органів у мирному вирішенні міжнародних спорів і конфліктів.

Генеральна Асамблея ООН розглядає можливість використання положень Статуту для обговорення спорів або ситуацій, згідно із ст. 11 Статуту і за умови додержання ст. 12 можливість внесення рекомендацій. Якщо спір не передано на розгляд Ради Безпеки, то на підставі статей 11, 12, 14, 35 Статуту повноваження з врегулювання спорів переносяться на Генеральну Асамблею.

Її рішення також матимуть рекомендаційний характер для сторін, що спорять.

Генеральний секретар ООН, якщо до нього звернулися держави, що спорять, має у відповідь негайно закликати останніх відшукати шляхи вирішення або врегулювання спорів мирними засобами на свій вибір згідно із Статутом і запропонувати свої добрі послуги чи інші засоби, що є у їх розпорядженні, які він вважає необхідними. Діяльність Генерального секретаря ООН обмежена ст. 97 Статуту, де його компетенція зводиться до діяльності головної адміністративної посадової особи. Однак Генеральний секретар має право доводити до відома Ради Безпеки будь-які питання, котрі можуть загрожувати підтриманню миру і безпеки, ставити питання про розгляд спору Радою Безпеки, а також брати участь в розгляді спору органами ООН, щоправда, без вирішального голосу (статті 97, 99 Статуту ООН).

Роль Міжнародного суду ООН.

Виходячи із ст. 92 Статуту ООН, Міжнародний суд є головним судовим органом ООН.

Його основне призначення — у вирішенні будь-яких міжнародних спорів, що будуть передані Суду державами, що спорять.

У п. 1 ст. 33 Статуту ООН названі мирні засоби врегулювання міжнародних спорів, одним з яких є судовий розгляд, а саме Міжнародним судом, що постійно функціонує. Усі члени ООН одночасно є учасниками Статуту Суду, а не члени ООН можуть стати такими учасниками на умовах, що визначаються Генеральною Асамблеєю ООН за рекомендацією Ради Безпеки (ст. 13 Уставу ООН). Суд відкритий для кожної окремої справи і для держав-неучасниць на умовах, що визначаються Радою Безпеки (ст. 35 Статуту).

Міжнародний суд складається з п'ятнадцяти суддів, що складають колегію, обраних незалежно від їх громадянства з числа осіб високих моральних якостей, та задовольняють вимогам, що пред'являються до їх країн для призначення на вищі судові посади, або які є юристами з визнаним авторитетом в галузі міжнародного права (статті 2, 3 Статуту). Кандидати в члени Суду висувуються в кожній державі так званими «національними групами», які складаються з членів Постійної палати Третейського суду. Якщо та або інша держава не бере участі в Палаті, то вона утворює національну групу спеціально для висування кандидатів у члени Міжнародного суду.

Компетенція Суду поширюється тільки на спори між державами. Суд не може розглядати спори між приватними особами і державою і, тим більше, між приватними особами. Однак і спори між державами можуть розглядатися лише за згодою всіх сторін. Таким чином, компетенція Суду є для держави не обов'язковою, а факультативною.

Незважаючи на відносно низький рівень визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду ООН, останній все ж наділяється у ряді випадків досить широкими повноваженнями, які свідчать про великі потенційні можливості Суду в справі розв'язання міждержавних спорів. Суд має право давати консультативні висновки з будь-якого юридичного питання,

на запит будь-якої установи, уповноваженої робити такі запити. Консультативний висновок Міжнародного суду є лише вираженням думки міжнародних суддів з того чи іншого юридичного питання міжнародного права. Суд з певними обмеженнями може здійснювати непрямий контроль над законністю рішень міжнародних організацій, виступати як апеляційна інстанція і виносити висновки про перегляд рішень міжнародних адміністративних трибуналів.

Засоби ООН для врегулювання міжнародних спорів.

Перелік мирних засобів урегулювання міститься у гл. VI Статуту ООН. Відповідно до п. 1 ст. 33 «Сторони, котрі беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні, насамперед, намагатися вирішити спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звертання до регіональних органів або угод чи інших мирних засобів на свій вибір».

Застосування норм міжнародного права має на увазі використання: міжнародних конвенцій як загальних, так і спеціальних, що встановлюють правила, визнані державами, які спорять; міжнародних звичаїв як доведення загальної практики, визнаної в якості правової норми; загальних принципів права; судових рішень і доктрин найкваліфікованіших спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжні засоби для визначення правових норм (ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН).

До мирних засобів урегулювання міжнародних спорів п. 1 ст. 33 Статуту ООН відносить переговори, розслідування, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод. Він також залишає за сторонами-учасниками спору право обрати будь-який інший мирний спосіб вирішення спору.

Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки.

Створенню Організації Північноатлантичного договору значною мірою передувало значне загострення воєнно-політичних відносин між державами – переможцями у Другій світовій війні.

Так, в період 1945-1949 рр. перед країнами Західної Європи стояла гостра потреба повоєнної відбудови економіки на фоні прогресуючої експансивної політики СРСР.

Ці побоювання посилились після того, як багатьом країнам Центральної та Східної Європи були нав'язані недемократичні форми правління, жорстко придушувались будь-які спроби опозиції, зневажались елементарні права людини, громадянські права та свободи.

В період 1947-1949 рр. сталась низка драматичних подій, які примусили серйозно замислитись над цими проблемами. В 1948 р. відбувся комуністичний путч в Чехословаччині. Пряма загроза нависла над суверенітетом Греції, Норвегії, Туреччини, в квітні 1948 року розпочалася блокада Берліну.

Підписання в березні 1948 року Брюссельського договору стало першим кроком у повоєнній відбудові західноєвропейської безпеки. Це стало свідченням рішучості на той час 5 західноєвропейських держав (Бельгії, Великої Британії, Люксембургу, Нідерландів, Франції) створити спільну систему оборони та зміцнити взаємні зв'язки таким чином, щоб більш ефективно протистояти ідеологічній, політичній та військовій загрози своїй безпеці.

Це був також перший крок у процесі, що призвів до підписання в 1949 році Північноатлантичного договору та створення НАТО.

Згодом відбулись переговори із США та Канадою щодо створення Північноатлантичного Альянсу на засадах гарантій безпеки та взаємних зобов'язань між Європою та Північною Америкою. Держави, що підписали Брюссельський договір, запросили Данію, Ісландію, Італію, Норвегію, Португалію взяти участь у цьому процесі.

Кульмінацією переговорів стало підписання Вашингтонського договору у квітні 1949 року, що започаткував спільну систему безпеки на основі партнерства 12 країн.

Згідно з договором було створено Альянс з метою колективної оборони (регламентовано статтею 51 Статуту ООН, яка підтверджує невід'ємне право незалежних держав на індивідуальну або колективну оборону).

Концептуальні засади Альянсу. Стратегічна концепція НАТО.

Для досягнення своєї головної мети Альянс тривалий час виконував триєдину задачу в галузі безпеки.

1. Створення необхідного підґрунтя для стабільної безпеки в Європі на основі зміцнення демократичних інститутів і прагнення до розв'язання суперечок мирним шляхом, а також таких умов, за яких жодна країна не могла б вдатись до залякування або тиску, спрямованих проти будь-якої іншої держави шляхом загрози застосування або прямого застосування сили.

2. Відповідно до статті 4 Вашингтонського договору Альянс є трансатлантичним форумом для проведення спільних консультацій з будь-яких питань, що впливають на життєво важливі інтереси його членів, зокрема з приводу нових подій, які можуть становити загрозу їх безпеці. Він також сприяє координації їх зусиль у галузях, що становлять спільний інтерес для всіх членів Альянсу.

3. Стимування і оборона: Альянс забезпечує стримування та захист від будь-якої форми агресії, спрямованої проти будь-якої держави - члена НАТО відповідно до статей 5 і 6 Вашингтонського договору.

На рубежі 80-90-х ХХ ст. років країни - члени Північноатлантичного альянсу постали перед новими ризиками небезпеки, серед яких, крім традиційних загроз виникнення збройною конфлікту, а також небажаного розповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї та засобів її доставки, актуалізувалися такі питання, як нестабільність політичного та економічного розвитку країн ЦСЄ, міграційні потоки, екологічні негаразди, міжнародна організована злочинність тощо. Усе це викликало необхідність внутрішньої

адаптації НАТО до нових умов, пошуку шляхів вирішення складних та багаторівневих проблем безпеки як у самій Європі, так і в глобальному масштабі.

Основна роль НАТО – гарантувати безпеку й територіальну цілісність держав-учасників, яка залишається незмінною. Однак, беручи до уваги нову військово-політичну обстановку, коли масована (глобальна) загроза змінилася різноманітними джерелами небезпеки, збройні сили блоку мають виконувати широкий спектр функцій в умовах миру, кризи й війни. Роль збройних сил в умовах миру полягає в тому, щоб нейтралізувати джерела загрози безпеці членів блоку. Для цього передбачається їхня участь у перевірці виконання угод по контролю над озброєннями, підвищенні передбачуваності військової діяльності, внесення вкладу в глобальну стабільність шляхом виділення своїх сил для місій ООН. У випадку виникнення кризових ситуацій, збройні сили НАТО можуть підкріплювати політичні дії в рамках широкого підходу до безпеки. З метою подолання криз, їхнього мирного врегулювання збройні сили повинні мати можливості для своєчасних відповідей, стримування дій, спрямованих проти кожного із союзників, а у випадку агресії - відбивати її, відновлювати територіальну цілісність держав-учасниць.

Європейський союз (ЄС), створений на підвалинах Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) з метою економічної та політичної інтеграції, піднесення економіки та життєвого рівня населення європейських країн (Договір про економічний, валютний і політичний союз від 1 січня 1993 р.)

Головною тенденцією розвитку ЄС в XXI ст. стала тісна інтеграція не тільки в економічній, соціальній, а й у політичній та оборонній сферах. Із глобальними змінами у світі та Європі значення Європейського Союзу значно зростає. Одним із головних засобів цього зростання постає новий вектор європейської інтеграції — спільна європейська політика безпеки та оборони. Намагаючись адекватно реагувати на сучасні виклики і загрози,

Євросоюз почав розробку концепції загальноєвропейської системи безпеки та створення власних сил швидкого реагування. У цьому напрямку одним із основних завдань стає діяльність із попередження та врегулювання криз поблизу кордонів ЄС.

Ідея безпеки у Європі завжди сприймалася державами по-різному, з огляду на національну специфіку, проте завжди залишались певні константи, які й досі актуальні.

Найактивнішим прихильником розвитку самостійного оборонного потенціалу ЄС була і залишається Франція в силу свого традиційного курсу, спрямованого на зменшення американського впливу на європейські справи, і Німеччина, яка, маючи статус найбільшої європейської економіки, прагнула посісти відповідне місце і в політичній сфері. Головним опонентом франко-німецької групи завжди була Велика Британія, яка, в силу своїх особливих відносин зі Сполученими Штатами, вимагала, щоб будь-які європейські зусилля були обмежені рамками Північноатлантичного альянсу.

Процес побудови європейської системи безпеки ґрунтується на Спільній європейській політиці безпеки і оборони, яка розпочата після підписання угоди між ЄС та НАТО щодо запровадження механізму взаємодії органів обох структур та використання можливостей альянсу (так звана угода Берлін плюс 2002 р.).

Провідні європейські держави не залишають плани зміцнити європейську ідентичність у сфері безпеки і оборони у власних інституційних рамках. Ключовим елементом спільної політики ЄС у сфері безпеки і оборони є збройні сили Євросоюзу чисельністю 60 тисяч осіб, метою створення яких є виконання оперативних завдань, передусім, на теренах Європи. Важливим досягненням у справі інтеграції у сфері озброєнь стало створення Європейського Агентства з питань оборони, схвалене на саміті ЄС у Брюсселі в 2004 році. Нова структура розбудовує оборонні спроможності та координує співпрацю європейських виробників зброї та військової техніки.

Міжнародні організації та їхні органи відіграють важливу роль в підтриманні міжнародного миру і безпеки.

Потенціал ООН як глобальної міжнародної організації не вичерпний у справі розв'язання міжнародних конфліктів та зміцнення міжнародної стабільності.

Однією з основних характерних рис стратегії НАТО є об'єднання широкого підходу до безпеки, що включає політичні і військові засоби, які взаємодоповнюють один одного, з наголосом на співпраці з іншими країнами, які поділяють цілі Альянсу.

Головною тенденцією розвитку ЄС у XXI ст. стала тісна інтеграція не тільки в економічній, соціальній, а й у політичній та оборонній сферах.

Одним із головних засобів цього зростання стає новий вектор європейської інтеграції — спільна європейська політика безпеки та оборони. Євросоюз розробив концепцію загальноєвропейської системи безпеки та власних сил швидкого реагування.

У цьому напрямку одним із основних завдань стає діяльність із попередження та врегулювання криз поблизу кордонів ЄС.

ОБСЄ має статус формального форуму для розвитку співпраці в сфері міжнародної безпеки, який намагається розширити відносини зі всіма організаціями та інститутами, які займаються укріпленням всеосяжної безпеки *Організація з безпеки і співробітництва в Європі (англ. Organization for Security and Cooperation in Europe, OSCE) — до 1995 р. називалася Народою з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ).*

3. Загрози міжнародній безпеці і напрями адаптації світової спільноти

1. Слід підкреслити відносність терміна «звичайна зброя», тому що при застосуванні цього виду зброї можливі масові втрати серед населення.

Про це свідчить досвід війн і збройних конфліктів ХХ століття. В останні роки відзначається різке зростання бойового потенціалу розвинених країн за рахунок кількісного та якісного нарощування звичайних озброєнь. Різко зросли їх вражаючі властивості і бойова ефективність. Подальший розвиток науково-технічного прогресу у військовій області знаходить своє концентроване вираження в комп'ютеризації збройних сил. Інтенсивно ведеться розробка зброї на нових фізичних принципах.

Вже понад 65 років світ живе без війн між провідними країнами — це найбільш тривалий період за всю історію сучасної системи міждержавних відносин.

Втім, в світі війни тривають, в ході яких загинуло понад 6 мільйонів осіб.

Цикл такого насильства породжується, зокрема, культурою, що прославляє жорстокість та війну. Її наслідком може стати продовження хвилі насильства у мирний час, що неминуче буде тільки збільшувати кількість загиблих у світі від застосування зброї.

Варто зазначити, що йдеться про вогнепальну або стрілецьку зброю, тобто зброю індивідуального використання, малогабаритну (пістолети, автомати тощо).

2. СТРАТЕГІЧНА ЗБРОЯ. ЗБРОЯ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ

Конференція з роззброєння (КР) у своєму нинішньому форматі була заснована у 1978 році згідно з положеннями Заключного документу Першої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з роззброєння. КР призначена для ведення переговорів з роззброєння та контролю над озброєннями на багатосторонній основі і вважається єдиним постійним переговорним органом світового співтовариства у цій галузі. Станом на березень 2005 року членами КР є 65 держав. Україна стала членом КР у червні 1996 року. Головним завданням Конференції з роззброєння є сприяння процесу загального і повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем.

Переговори в КР проводяться на 9 основних напрямкам, пов'язаних з проблематикою попередження гонки озброєнь та роззброєння:

1. Ядерна зброя в усіх аспектах;
2. Інші види зброї масового знищення;
3. Звичайна зброя;
4. Зменшення військових бюджетів;
5. Скорочення збройних сил;
6. Роззброєння і розвиток;
7. Роззброєння та міжнародна безпека;
8. Заходи з надання гарантій, зміцнення довіри; ефективні верифікаційні методи по відношенню до заходів з роззброєння, які є прийнятними для всіх заінтересованих сторін;
9. Всеохоплююча програма роззброєння, яка має за мету повне роззброєння під ефективним міжнародним контролем.

Термін «розповсюдження ядерної зброї» як правило означає проникнення ядерної зброї з країн, які є загально визнаними ядерними державами

(Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, Велика Британія, Франція та Китайська Народна Республіка), до інших держав.

Аби було зрозуміліше, цей процес іноді означають "горизонтальним" розповсюдженням - на відміну від накопичення ядерного арсеналу згаданими ядерними державами, що є "вертикальним" розповсюдженням.

Фактично вже з'явилися нові країни, які мають ядерну зброю або ж можливість її виготовити і швидко застосувати в критичну хвилину. Такими країнами є Індія, Пакистан, Ізраїль та Кореїська народно-демократична республіка. Не зважаючи на відмінність їх програм, усі вони де-факто можуть вважатися ядерними державами.

Проголошене Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового знищення має шість основних напрямів:

- зміцнення системи міжнародних договорів;

зміцнення обліку предметів і матеріалів, що можуть використовуватись для виробництва зброї масового знищення й ракет;
зміцнення фізичного захисту таких предметів і матеріалів;
зміцнення прикордонного та митного контролю;
зміцнення експортного контролю;
знищення хімічної зброї, мінімізація запасів біологічної зброї й знищення надлишку матеріалів, що розщеплюються.

На сьогодні Глобальне партнерство має у своєму складі вісім країн - власно "велику вісімку". У заявах лідерів цих країн передбачено розширення складу, але за різними схемами для тих, хто вносить фінансовий і технологічний вклад, і для країн-одержувачів. Нові країни-донори матимуть всі права, які передбачає для себе "велика вісімка", в той час, як країни-реципієнти матимуть значно більше зобов'язань, ніж прав.

Росія в цій системі має особливий статус - технологічно розвинутої країни, яка отримує фінансову допомогу. Крім того, у рамках Глобального партнерства Росія витрачатиме і власні кошти, але вони будуть спрямовуватись на власні ж проекти.

Уряд Російської Федерації прийняв рішення про стале фінансування програм Глобального партнерства у розмірі більше 2 млрд. доларів США протягом 10 років (у 2003 році на ці цілі виділено більше 204 млн. доларів).

Глобальне партнерство передбачає розповсюдження проектів на інші країни, включаючи колишні республіки Радянського Союзу, які готові будуть прийняти основні принципи партнерства.

Серед зазначених принципів заслуговують на увагу такі: створення системи моніторингу, верифікації і аудиту виконання проектів, включаючи доступ представників країн-донорів на відповідні об'єкти; • матеріали, устаткування, технології та послуги країн-донорів будуть використовуватись тільки в межах проектів у рамках Глобального партнерства і не будуть являтися об'єктом передачі; • представникам держустанов країн-донорів будуть надаватись необхідні привілеї та імунітети; країнам-донорам, їх

персоналу й підрядникам буде забезпечено захист за судовими позовами, що пов'язані з виконанням Глобального партнерства.

Важливо, що колишні республіки Радянського Союзу розглядаються в заявах лідерів "великої вісімки" як "інші країни-одержувачі".

Тобто, базова тенденція залучення цих країн до Глобального партнерства полягатиме у накладенні на них зобов'язання посилити внутрішній контроль за предметами, матеріалами й технологіями, що мають або можуть мати відношення до виробництва зброї масового знищення й ракет, використовуючи для цього допомогу країн-донорів на умовах надання останнім значних прав і імунітетів.

Україна приєдналася до ініціативи Глобального партнерства в січні 2003 року.

Внесок України відбувається за різними напрямками - через технології, через використання інфраструктури, шляхом фінансових схем, що передбачають погашення боргів.

Серед конкретних механізмів залучення України є такі: Віднесення до Глобального партнерства вже діючих двосторонніх й багатосторонніх програм, які відповідають його цілям і принципам; Прийняття програми підвищення фізичного захисту об'єктів атомної енергетики і військової інфраструктури із залученням зовнішньої допомоги, у тому числі, в рамках закриття ЧАЕС і ліквідації стратегічних наступальних озброєнь; Прийняття програми зміцнення прикордонного контролю за рахунок технічного дообладнання кордонів у відповідності до норм Європейського Союзу.

А також здійснення заходів по створенню в Україні єдиної системи контролю й обліку небезпечних предметів і матеріалів; Приєднання України до оголошеної МАГАТЕ програми створення перспективного проекту АЕС природної безпеки з глибоким спалюванням ядерного палива, що виключає його подальше використання для виготовлення зброї; Забезпечення виробництва в Україні засобів технічного контролю і систем виявлення зброї і небезпечних матеріалів на таможах і при транспортуванні (ряд

підприємств оборонно-промислового комплексу України володіють такими технологіями) з метою їх, використання як у самій Україні, так і в інших країнах, що не мають таких засобів, в раках програм допомоги; Прийняття програми співробітництва України з країнами "великої вісімки" у створенні засобів ПРО, які б справляли стримуючий ефект на розповсюдження ракетних технологій.

АСИМЕТРІЯ БЕЗПЕКИ

Поняття асиметрії (тобто неспіврозмірності, невідповідності) походить з математики й фізики.

Слід зазначити, що асиметрія належить до звичайних, широко поширених явищ природи (геологічних, біологічних та інших). Біфуркація міжнародної структури в епоху глобалізації і системна нестабільність світу у XXI ст. активізували і надали нового значення асиметрії безпеки, зокрема, асиметричним конфліктам.

Асиметрія в її різних проявах є чи не найсуворішим випробуванням для глобальної системи міжнародних відносин. Історія, політична і військова, знає достатньо випадків "нерівної боротьби".

Асиметричні конфлікти в міжнародних відносинах мають тенденцію до активізації, не лише за кількістю, але й за інтенсивністю.

Пояснення цьому полягає в тих змінах, що їх зазнали регулятивні можливості системи міжнародних відносин, а також в тих нових групах протиріч, що з'являються в ній на сучасному етапі.

Формування структури, яку можна охарактеризувати як "тришарову" - із єдиною військовою наддержавою, декількома центрами економічної могутності і рядом центрів сили із перевагами в окремих компонентах сили створює умови для виникнення асиметрії.

Конкретні прояви асиметрії, такі як, приміром, тероризм, здатні створювати сильні каталізуючі виклики для існуючої системи; інші - не менш значущі прояви - змінюють структуру еволюційним, поступовим шляхом.

Основні характеристики та тенденції розвитку сучасної глобальної системи міжнародних відносин визначають відмінність її від усіх попередніх, диктуючи нові стратегічні, оперативні та тактичні правила гри.

Розуміння цих тенденцій необхідно для підтримування оптимального стану всієї системи.

Під оптимальним можна розуміти стан, за якого забезпечуються, по-перше, збереження системи, по-друге можливості реалізації усіма державами своїх базисних інтересів у межах, що їх накладає перша умова.

Оптимальність розвитку системи обумовлює її динамічну стабільність, здатність системи еволюціонувати, не змінюючи основних характеристик. Лише за умови існування динамічно-стабільної системи можливо уникнути руйнівних тотальних конфліктів та одночасно забезпечити умови для гнучкого вирішення протиріч в її рамках.

Поняття конфлікту є комплексним, і асиметрія в конфлікті також включає різноманітні аспекти, націлені на відповідні елементи конфлікту. Виділимо наступні типи асиметричних конфліктів.

1. Короткострокові та довгострокові асиметричні конфлікти.

В перших використання асиметричної стратегії націлене на здобуття тактичних переваг, тимчасових ефектів тощо. Хронологічна обмеженість таких конфліктів обумовлена або швидкою перемогою однієї із сторін, або ж швидким пристосуванням іншої сторони до асиметрії.

2. Запланована та "випадкова" асиметрія. В конфлікті може використовуватися асиметрична стратегія "за планом" і випадково (частіше трапляється останнє). Плановане використання асиметрії вимагає наявності певної інформації про противника, оцінки його слабкостей і, на основі цього, власних відносних переваг. "Випадкова" асиметрія є, по суті, результатом збігу обставин, який, тим не менш, трапляється часто.

Часто обидві сторони є зацікавленими у невикористанні асиметричних стратегій в конфлікті, про що може існувати домовленість (це власне і є приклад структурного обмеження асиметрії).

Використання запланованої асиметричної стратегії означає високу ймовірність довгострокового асиметричного конфлікту, і навпаки.

3. Асиметричний конфлікт може бути з високим або низьким ступенем ризику для кожної із сторін.

Високий ступінь ризику притаманний короткостроковим конфліктам, де одна із сторін застосовує "дешеву" стратегію, наприклад - тероризм.

Ймовірність успіху терористичного акту - надто випадкова, щоб бути надійною.

Так, терористичний акт може не гарантувати досягнення цілей, а навпаки, ускладнити - наприклад, мобілізувавши або об'єднавши об'єктів атаки, в будь-якому випадку його вплив є тимчасовим.

Стратегічна асиметрія є одним із структурних проявів глобальної міжнародної системи, і одночасно - зовнішнім фактором впливу для всієї системи.

Особливість асиметрії - у використанні нетрадиційних методів впливу (нетрадиційних для існуючої системи), які здатні порушити існуючу структуру відносин.

З цієї точки зору асиметрія є дестабілізуючим фактором. Однак її здатність кардинально змінити структуру, яка особливо яскраво проявляється в кризові моменти, може слугувати засобом для зміцнення структурної стабільності.

Основними передумовами використання асиметричних стратегій є структурні кризи в міжнародній системі. Прикладами таких криз можуть бути періоди кінця XVIII століття (революція у Франції та наполеонівські війни) або 60-роки XX століття.

Асиметрична стратегія, якою було застосування "ядерної погрози" протягом Кубинської кризи 1962 р. і надалі виникнення стратегій використання погрози ЗМЗ стали тією інновацією, що дозволила в рамках існуючої системи, вирішити структурні кризи, пов'язані із переважним

застосуванням мисленням категоріями конвенційної війни, криза якої була очевидною і загрожувала руйнацією існуючої структури.

Використання асиметричних стратегій обумовлено існуючою структурою міжнародної системи, і, якщо такі стратегії використовуються періодично, найбільшого системного значення вони набувають в подібні періоди. Використання асиметричних стратегій значно підвищує небезпеку для окремих елементів системи. В той же час відмова від них означає звуження можливостей для поступового розвитку системи. Якщо під стабільністю розуміти здатність системи до вирішення внутрішніх протиріч, то часто використання асиметричної стратегії є стабілізуючим фактором.

Аналізуючи сьогоденну світову ситуацію з погляду асиметрії міжнародних політико-економічних відносин, можна назвати такі основні її риси:

1) Світову ситуацію визначає військове й науково-технологічне домінування Сполучених Штатів (однополярний світ), що обумовлює багатовимірну асиметрію міжнародних відносин. У найближчі роки США не матимуть симетричного суперника, який би кинув виклик американській наддержаві.

2) Сполучені Штати зустрічаються із всезростаючим опором у вигляді різноманітних викликів — таких, як міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, перспектива можливої появи другої могутньої наддержави — Китаю, суперництво з ЄС, Індією, Росією, Бразилії та інших сил.

3) Згідно з деякими оцінками, можливе посилення боротьби за ресурси, насамперед, енергоносії.

У якості зон потенційних конфліктів у зв'язку зі зростаючою вичерпаністю запасів органічного палива до 2050—2060 рр. визначають регіони, багаті на енергоносії (Перська затока, басейн Каспійського моря, Південно-Китайське море, Венесуела, Нігерія, Індонезія, Мексика), а також

шляхи транспортування нафти танкерами (протоки) й місця проходження магістральних нафто й газопроводів.

До важливих країн – транспортерів в Європі належить Україна.

До найбільших нафтовласників і нафтовиробників належать Саудівська Аравія (24,8% світових ресурсів), Ірак, ОАЕ, Кувейт, Іран, Венесуела, Росія, Казахстан, Азербайджан, Мексика, Нігерія, Канада. Понад 50% світових запасів нафти розташовані в країнах Перської затоки, понад 20% — в країнах басейну Каспійського моря.

Серед найбільших споживачів нафти на першому місці стоять Сполучені Штати, які імпортують 10 млн. барелів на день (стратегічні запаси становлять 700 млн. барелів). Світове споживання нафти до 2025 р., за деякими оцінками, зросте на 54%. За розрахунками експертів, у 2020 р. найбільшими споживачами нафти будуть США (24,7 млн. барелів на день), Західна Європа (16 млн. барелів), країни Азії, що розвиваються, включно з Китаєм (24,3 млн. барелів).

Східна Європа і країни колишнього СРСР споживатимуть 6,9 млн. барелів на день.

Україна є однією з найслабкіших ланок в ланцюгу асиметричних відносин між країнами виробниками і споживачами енергії.

Україна належить до числа найбільших енергетичних імпортерів, займаючи 12-те місце в світі (перше — США, друге — Японія, п'яте — Італія, шосте — Франція, десяте — Велика Британія). Україна забезпечує енергетичні потреби за рахунок власних джерел лише на 10—12% по нафті і на 22— 24% — у природному газі. Катастрофічно низьким є рівень енергозбереження України: енергомісткість одиниці ВВП в Україні в 6— 9 разів вища, ніж в країнах ЄС. Україна посідає третє місце в світі серед найменш енергозберігаючих країн. На першому місці Танзанія, на другому — Узбекистан, четверте — за Туркменистаном. П'яте місце посідає Замбія, шосте — Нігерія. Росія на 12-му місці. На сьогоднішній день склалася не

просто асиметрична, а загрозово залежна від Росії ситуація у сфері розподілу енергоносіїв.

При обговоренні проблематики відносин України в Росії існує міф щодо можливості порівняння асиметричних відносин між Канадою і США з одного боку і Україною та Росією — з іншого.

Є принаймні три фундаментальні відмінності, що не дозволяють адекватно порівнювати ці пари країн та їхні відносини.

На відміну від майже повної енергозалежності України від Росії, Канада є важливим постачальником енергоносіїв до США: Канада постачає до США 99% американського імпорту електроенергії, 94% імпорту природного газу, 17% нафти, 35% урану для АЕС.

В Канаді відкрито великі поклади нафти й газу на східному узбережжі — в Ньюфаундленді й Новій Шотландії.

В нафтових пісках Альберти криються поклади нафти ємністю в 300 млрд. барелів — більше, ніж у Саудівській Аравії.

Якщо ж згадати про величезні поклади чистої питної води та мінеральні багатства Канади, то вимальовується зворотна асиметрія, яка робить пару Канада — США непорівнянною з Україною в її відносинах із Росією.

Україна, маючи унікальне географічне транзитне розташування на перехресті Євразії та Європи, Півдня і Півночі має дотримуватися раціональної стратегії розвитку.

Основні тенденції сучасності – глобалізація, підсилює асиметричні тенденції.

Зокрема, ефект "розмивання" державного суверенітету призводить до збільшення недержавних акторів, які більш ніж держави схильні до використання асиметрії. Асиметричний конфлікт є наслідком структурних змін і каталізатором подальших трансформацій.

Він здатен призвести структуру до біфуркації і негативним чином вплинути на безпеку її елементів, але в той же час асиметрія часто є

інновацією, що дозволяє виявити нові типи системних протиріч і вчасно їх вирішити, і, в цьому сенсі, асиметричний конфлікт здатний сприяти системній стабільності.

Окремо слід виділити:

- Гуманітарні катастрофи
- Інформаційну небезпеку
- Природно-кліматичні катастрофи
- Міжнародний тероризм
- Біологічна зброя
- Екологічні катастрофи
- Енергетичні колапси тощо.

Асиметричні конфлікти в міжнародних відносинах мають тенденцію до активізації, не лише за кількістю, але й за інтенсивністю. Асиметрія у її різних проявах є чи не найсуворішим випробуванням для глобальної системи міжнародних відносин. Саме тому виникає нагальна потреба у дієвому поєднанні внутрішньої основи у розвитку галузей економіки, відповідної технологічної готовності до запровадження інновацій і адаптації до глобалізаційних тенденції, гарантування економічної, соціальної, енергетичної, продовольчої, оборонної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 5.
2. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 36–44.
3. Савин В. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В. Савин // Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С. 14–16.
4. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С.Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони –України. – К., 2008. – 48 с.
5. Маляренко Т.А. Економічна безпека: навчально-методичний посібник / Т.А. Маляренко. – Донецьк, 2009. – 129 с.
6. Никитенко П.Г. Экономическая безопасность: теория, методология, практика / под науч. ред. П.Г. Никитенко, В.Г. Булавко. – Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2009. – 394 с.
7. Кундиус В.А. Экономика АПК: учебное пособие / В.А. Кундиус. – Барнаул, 2007. – 669 с.
8. Шевченко Л. С. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макухатін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х., 2009. – 312 с.

ІНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

1. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року N 1277: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html
2. Опалев А.В. Правовое обеспечение национальной безопасности: объект, предмет и задачи [Електронний ресурс] / А.В. Опалев // Национальная безопасность. – 2014. – №2(31). – С.244 . – Режим доступу : <http://www.nbpublish.com/nbmag/>

Вишневська Ольга Миколаївна

Зуб Ольга Миколаївна

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

курс лекцій

Відповідальний за випуск: О.М. Вишневська

Технічний редактор: О.М. Зуб

Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк.. 5,2.

Тираж 50 прим. Зам № ____

Надруковано у видавничому відділі

Миколаївського національного аграрного університету

54020, м.Миколаїв, вул.Паризької Комуни, 9